

Evaluating the Dynamic Economic Benefits of Iran's Membership in the SCO in Comparison with BRICS-Plus

Mir Abdollah Hosseini¹ , Fath Ollah Taari², Teymor Mohammadi³, Hanie Karimi⁴

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of Economics and Business, Institute of Business Studies and Research, Tehran, Iran. E-mail: m.hosseini@itsr.ir
2. Professor, Department of Business Economics, Faculty of Economics, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.
3. Professor, Department of Theoretical Economics, Faculty of Economics, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.
4. PhD in Economic Sciences, Faculty of Economics, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:

Research Paper

Article history:

Received: 10 November 2024

Received in revised form: 19

November 2024

Accepted: 04 December 2024

Keywords:

Economic Integration,
Dynamic Economic Interests,
Competition,
Economies of Scale,
Foreign Investment,
SCO,
BRICS-Plus,
IRAN

ABSTRACT

The dynamic interests of the formation of asymmetric world economic integrations and even the interests of the member countries of those integrations are completely different. Two decades have passed since the formation of two organizations, SCO and BRICS-Plus, of which Iran recently became a member. Now the question is whether the formation of these two organizations had dynamic benefits? Which member has gained the most and least benefits? Are these interests of the member countries due to the formation of economic integration or are they affected by the fundamental economic factors unique to the members? This article deals with the dynamic benefits of the formation of SCO in comparison with BRICS-Plus with regard to competition, economies of scale, foreign investment and mobility of factors with the method of comparative studies in the long-term period from 2000 to 2023. The results of the research show that both organizations have been promoted to a suitable position in the world in terms of competition, economies of scale and foreign investment in the long term. Due to the improvement of the global competitiveness of some members, the improvement of the share of both organizations in the world's foreign investment and the achievement of higher economies of scale, each member has not enjoyed these benefits in the long term. Also, all these dynamic interests were not caused by the formation, and of course, the formation of these two organizations was not unaffected by these interests either. In addition, all members have not benefited from these benefits to the same extent, so that the highest benefits, in terms of increasing the share with rapid growth, in the SCO are China and Kazakhstan, and in the BRICS are China, Indo-Brazil, and Iran's share. These benefits are quite insignificant; therefore, the strong recommendation of the study is serious efforts for fundamental transformation in promoting competition, economies of scale, foreign investment and mobility of production factors centered on the labor market in order to promote the dynamic interests of the country.

Cite this article: Hoseini, M., Taari, F., Mohammadi, T., & Karimi, H. (2024-2025). Evaluating the dynamic economic benefits of Iran's membership in the SCO in comparison with BRICS-plus. *New Geopolitics Research*, 1 (2), 101-123.

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.6>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

Today, regionalism among countries has become one of the main options for global communication between governments. Various goals are followed in the blockings, which form the principle of benefit of these goals. Realizing the importance of geopolitical, geostrategic and geoeconomic position, different regions of the world have regional structures with different degrees of regionalism. The dynamic interests of the formation of asymmetric world economic integrations and even the interests of the member countries of those integrations are completely different. About two decades have passed since the formation of two blocs, Shanghai Cooperation Organization (SCO) and BRICS-Plus, of which Iran recently became a member. Now the question is whether the formation of these two organizations has benefited economic dynamics? Which member has gained the most and least benefits? Are these interests of the member countries due to the formation of economic integration or are they affected by the fundamental economic factors unique to the members? This article deals with the dynamic benefits of the formation of the SCO organization in comparison with BRICS-Plus with regard to competition, economies of scale, foreign investment and the mobility of factors using retrospective comparative analysis of the data from studies in the long-term period from 2000 to 2023.

Methodology

To study and evaluate the dynamic geo-economic effects of the formation of the integration of these two organizations, retrospective comparative analysis of the data and statistical information from studies published by international specialized institutions and organizations from 2000 to 2023 has been used.

Results and Discussion

This study has addressed the dynamic benefits of the formation of these two organizations in terms of national competition, economies of scale, foreign investment flow, trade and factor mobility in the long-term period from 2000 to 2023. The results of the research show that both organizations and many members, especially emerging and newly industrialized member countries, have gained the most dynamic benefits. For example, many members of these two organizations have been promoted in global competition and the organization's share of the world's foreign investment flow has broken records from less than 2.3 and 3.4 percent at the beginning of the period to 28.2 and 32.9 percent in 2020. Of course, the growth rate in the 2020s has slowed down in both organizations in contrast to the 2000s and 2010s, and economies of scale between countries with the introduction of the size of the economy for both organizations have been upgraded from 6.5% and 9.6% to 24.4% and 28.2% in 2022. These dynamic interests have not been merely caused by the formation of these two organizations, although their formation was not without influences. The pace of rapid growth and development of members of Shanghai Cooperation Organization (China, India, Kazakhstan, Uzbekistan) and BRICS (China, India and Brazil), in the long term, has been affected by the development of trade and

the flow of foreign investment and the stability of the macroeconomic environment. In addition, members have not benefited from these benefits to the same extent, so that the highest benefits have been related to the increase in the share with the accelerated growth of the aforementioned countries. This is due to the fact that the effects of dynamic benefits for Iran in terms of competition, economies of scale and foreign investment have been insignificant.

Conclusions

The results of the study of the dynamic effects of the formation of integration show that both organizations have been promoted to a suitable position in the world during the period in terms of competition, economies of scale and investment and trade in the long term. Due to the improvement of the global competitiveness of some members, the improvement of the share of both world investment and the achievement of higher economies of scale, members have not enjoyed these benefits in the same way in the long term. Also, all these dynamic interests were not caused by the formation, and of course, the formation of these two interests was not unaffected. In addition, not all members have benefited from these benefits to the same extent, so that the highest benefits, in terms of increased share with accelerated growth, are in the Shanghai Cooperation Organization (SCO) of China and Kazakhstan, and in BRICS-Plus. Among them are China, India and Brazil, and Iran's share of these interests has been insignificant; and therefore, it is strongly recommended that to promote Iran's dynamic interests in terms of global competition, economies of scale, foreign investment, and the mobility of factors centered on the labor market, serious efforts and measures should be considered.

ارزیابی منافع پویای ژئواکونومی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای (SCO) در قیاس با بریکس پلاس (BRICS-Plus)*

میرعبداله، حسینی^۱، فتح اله تار، تیمور محمدی^۳، هانیه کریمی^۴

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه اقتصاد و بازرگانی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ایران. رایانامه: m.hosseini@itsr.ir
۲. استاد گروه اقتصاد بازرگانی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
۳. استاد گروه اقتصاد نظری، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
۴. دانش آموخته دکتری علوم اقتصادی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۴</p> <p>کلیدواژه‌ها: یکپارچگی اقتصادی، منافع پویای اقتصادی، رقابت، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری خارجی، SCO، BRICS-Plus، ایران</p>	<p>منافع پویای شکل‌گیری یکپارچگی‌های اقتصادی جهان نامتقارن، و حتی منافع کشورهای عضو آن یکپارچگی‌ها کاملاً متفاوت است. دو دهه از شکل‌گیری دو بلوک سازمان همکاری شانگهای (SCO) و بریکس پلاس (BRICS-Plus) که ایران اخیراً عضو آن شده، می‌گذرد. هم‌اینک پرسش این است که آیا شکل‌گیری این دو سازمان منافع پویایی داشته است؟ کدام‌یک از اعضا بیشترین و کم‌ترین منافع را کسب نموده است؟ آیا این منافع کشورهای عضو ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی است یا متأثر از عوامل بنیادین اقتصادی منحصر اعضا است؟ مقاله حاضر به منافع پویای شکل‌گیری سازمان همکاری شانگهای (SCO) در قیاس با بریکس پلاس (BRICS-Plus) از جنبه‌های رقابت، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل با روش مطالعات تطبیقی در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ می‌پردازد. نتایج پژوهش گویای آن است که هر دو سازمان در رقابت، صرفه‌های مقیاس و سرمایه‌گذاری خارجی در بلندمدت به جایگاه مناسب در جهان ارتقا یافته‌اند. با توجه به ارتقای رتبه رقابت جهانی برخی اعضا، ارتقای سهم هر دو سازمان از سرمایه‌گذاری خارجی جهان و دستیابی به صرفه‌های مقیاس بالاتر، یکایک اعضا به‌طور یکسان از این منافع در بلندمدت برخوردار نشده‌اند. همچنین تمام این منافع پویا ناشی از شکل‌گیری نبوده است و البته شکل‌گیری این دو سازمان در این منافع بی‌تأثیر نیز نبوده است. به‌علاوه همه اعضا، از این منافع به یک میزان منتفع نشده‌اند؛ به‌طوری که بالاترین منافع، از جنبه افزایش سهم توأم با رشد شتابان، در سازمان همکاری شانگهای (SCO) از آن چین و قزاقستان، و در بریکس پلاس (BRICS-Plus) از آن چین، هند و برزیل است، و سهم ایران از این منافع پویای اقتصادی از جمله رقابت، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری خارجی کاملاً ناچیز است. بنابراین توصیه اکید مطالعه، اهتمام جدی برای تحول بنیادی در ارتقای رقابت، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل تولید با محوریت بازار کار به‌منظور ارتقای منافع پویای کشور است.</p>

استناد: حسینی، میرعبداله؛ تار، فتح‌اله؛ محمدی، تیمور؛ کریمی، هانیه (۱۴۰۳). ارزیابی منافع پویای ژئواکونومی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای (SCO) در قیاس با بریکس پلاس (BRICS-Plus). *پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی*، ۱ (۲)، ۱۰۱-۱۲۳.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.6>

ناشر: دانشگاه لرستان

* این مقاله برگرفته از بخشی از نتایج رساله دکتری علوم اقتصادی در دانشگاه علامه طباطبائی است.

مقدمه

دیدگاه منطقه‌گرایی پس از جنگ سرد از دو منظر سیاسی و نظری، در میان تحلیل‌گران روابط بین‌الملل و پژوهشگران اقتصاد سیاسی بین‌الملل، بسط قابل توجهی یافته است. تشریح دلایل توجه به منطقه‌گرایی را می‌توان در گسترش تحول سریع و تکثر تعداد این دست از گروه‌بندی‌ها و تأثیرات آن بر نظام بین‌الملل در تاریخ پس از دو جنگ جهانی پیگیری نمود. امروزه ظهور بلوک‌های قدرتمند و افزایش کلی اهمیت آن‌ها در اقتصاد سیاسی بین‌الملل، مباحث مهمی را درباره ماهیت واقعی این بلوک‌ها و چگونگی تأثیرگذاری آن‌ها بر نظم بین‌المللی و شکل‌بخشی به چارچوب نظام بین‌الملل به وجود آورده است. مباحث منطقه‌گرایی، چندبعدی و به هم پیوسته هستند که به بحث درباره تقسیم‌بندی نامشخص بین «سیاست‌های سطوح بالا و پایین» فضای بین‌المللی می‌پردازند که شامل بحث درباره تغییر در شکل و ماهیت امنیت دولت و تغییرات اساسی در ساختار اقتصاد جهانی است. نظر به تعاریف و دیدگاه‌های چندگانه از منطقه‌گرایی، این پدیده اثرات گوناگونی بر نظم تجاری و مدیریت سیاسی جهان داشته است. واژه منطقه‌گرایی عمدتاً برای توصیف ترتیبات و گروه‌بندی‌هایی استفاده می‌شود که حوزه جغرافیایی آن‌ها کوچک‌تر از سطح جهانی است. اندرو هورل پنج نوع گونه‌شناسی از منطقه‌گرایی ارائه می‌دهد، که می‌توان با آن‌ها این پدیده را شناسایی و مورد سنجش قرار داد (هورل^۱، ۱۹۹۵: ۴۵-۳۹). در ادامه این پنج گونه‌شناسی ذکر شده است:

جدول ۱. شرح و توصیف کلی مختصات پنج نوع روند، فرایند و گونه‌شناسی از منطقه‌گرایی

گونه منطقه‌گرایی	شرح و توصیف کلی
مالیم (غیررسمی)	فرایندهای اقتصادی مستقل و یا همگرایی اقتصادی در منطقه‌ای خاص از جهان شکل می‌گیرند. مسائل انسانی و اجتماعی در این فرایند نقش دارند. نمونه این پدیده، پیوندهای انسانی و اقتصادی بین مکزیک و کالیفرنیا است.
آگاهی و هویت مشترک منطقه‌ای	دربگیرنده درک مشترک از تعلق به یک اجتماع خاص است که براساس سلسله ارزش‌های خاص مشترک نباشد، و شامل تاریخ و یک سلسله اشتراکات فرهنگی می‌شود. برای نمونه مردم در جنوب شرقی اروپا به‌ویژه بالکان این هویت و آگاهی مشترک را دارند.
وجود همکاری بین دولت‌ها در منطقه	این همکاری شامل رژیم‌ها یا سازمان‌های رسمی و گروه‌ها و یا دولت‌ها در منطقه می‌شود. نمونه خوبی از این همکاری، یک بازار مشترک در آمریکای جنوبی با حضور برزیل، آرژانتین، اروگوئه و پاراگوئه، به نام مرکوسور است.
ارتقای سطح همگرایی دولت‌ها	زمانی که دولت‌ها به صورت آگاهانه و ارادی سیاست‌هایی را اتخاذ می‌کنند که باعث کاهش موانع تجاری و کاهش سد پیش‌روی حرکت سرمایه و نیروی کار می‌شود. اتحادیه اروپا نمونه افزایش سطح همگرایی دولت‌ها در منطقه است.
نوعی چسبندگی منطقه‌ای	این چسبندگی نتیجه هر ترکیبی از گونه‌های پیش‌گفته است. در این سطح روابط دولت‌ها به سطحی از نزدیکی می‌رسد که این دولت‌ها در هر حوزه‌ای، سیاست هماهنگی اتخاذ می‌کنند.

منبع: اندرو هورل، ۱۹۹۵: ۴۵-۳۹.

آنچه در جدول شماره ۱ ارائه شد، یک گونه‌شناسی گسترده است که پایه بحث منطقه‌گرایی اقتصادی تجاری را تشکیل می‌دهد. این مباحث نشان می‌دهند که انواع متفاوتی از منطقه‌گرایی وجود دارد. البته این که عوامل اقتصادی تنها عوامل منطقه‌گرایی، و یا منطقه‌گرایی اقتصادی، تنها نوع مهم منطقه‌گرایی است، نباید به عنوان یک پیش‌فرض اساسی مطرح گردد. این اظهارنظر که منطقه‌گرایی «فضایی است که در آن شرایط مناسب برای دستیابی به طیف گسترده‌ای از اهداف وجود دارد»، نشان دهنده وجود فاصله‌ای بین جایگاه دولت و نظام جهانی است. بر حسب توصیفی کاربردی‌تر از منطقه‌گرایی اقتصادی، حوزه وظایف، به حداکثر رساندن بازده و ارزش معطوف می‌شود. این تمرکز سریع در منطقه‌گرایی به ویژه رشد ترتیبات، گویای توجه اساسی به این ارزش و بازده بالای آن است (تیلور^۲، ۱۹۹۳: ۷). به تعبیری دیگر، منطقه‌گرایی اقتصادی تلاشی است برای ارتقای تجارت آزادتر و جابه‌جایی بیشتر سرمایه و نیروی کار بین دولت‌هایی که ترتیبات منطقه‌ای را می‌سازند، و واسطی بین سطوح دولت‌ها با نظام جهانی به‌شمار می‌آید. براساس توصیف پائول تیلور فضای موردنظر با مرزهای سرزمینی و اقتصاد کشورهای شریک در این پیوند، محدود شده

است. این در حالی است که این فعالیت‌ها معطوف به طیف وسیعی از موضوعات است که شامل ارتقای تجارت آزاد (و حتی فراتر از آن) می‌شود. این موضوعات الزاماً در یک راستا و به هم پیوسته نیستند.

تعریف جامع‌تر برای منطقه‌گرایی اقتصادی توسط اندرو والتر^۱ ارائه گردید. وی پیشنهاد می‌کند که مجموعه‌ای از سیاست‌های ترجیحی برای تشویق به مبادله کالا و تجارت آزادتر در گروه‌بندی‌های منطقه‌ای اجرا شود (والتر، ۱۹۹۹: ۷۸). با استفاده از تعاریف و توصیف‌های پیش‌گفته، پنج شکل از ترتیبات منطقه‌ای اقتصادی را می‌توان نام برد: منطقه تجارت آزاد یا یک اتحادیه تعرفه‌ای (برای نمونه اتحادیه زغال سنگ و فولاد اروپا در سال ۱۹۵۱)، مناطق تجارت آزاد (اتحادیه / منطقه تجارت آزاد اروپا ۲ در سال ۱۹۵۸ و نفتا)، اتحادیه گمرکی (جامعه اقتصادی اروپا طی دو دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ و مرکوسور)، بازار مشترک (اروپای واحد در سال ۱۹۸۷) و اتحادیه پولی و اقتصادی واحد (اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۹) (گیپ^۳، ۱۹۹۴: ۲۳-۷). گفتنی است که هر پنج شکل، از هنجارها، قوانین و قواعد سازمان جهانی تجارت تا حدود زیادی پیروی می‌کنند؛ هرچند گاهی ابهام‌ها و تعارض‌هایی در برخی از آن‌ها وجود دارد.

برای فهم و درک ریشه‌های اصلی شکل‌گیری منطقه‌گرایی اقتصادی و ارزیابی اثرات آن بر اقتصاد سیاسی بین‌الملل و نظام‌های سیاسی بین‌الملل بایستی به سمت تعاریف و گونه‌شناسی‌های پیش‌گفته حرکت کرد. این فرض که منطقه‌گرایی به شکل ازدیاد ترتیبات تجاری منطقه‌ای بروز می‌کند، اهمیت وابستگی‌های اقتصادی در شکل‌گیری اقتصاد منطقه‌ای را آشکار می‌سازد. دولت‌ها ترتیبات منطقه‌ای را به طور جدی پی‌گیری می‌کنند؛ زیرا منافع اقتصادی آنها با افزایش حجم تجارت از طریق آزادسازی تجاری منطقه‌ای افزایش یافته است. اما با تمام این تعاریف نباید مفهوم قدرت و سهم بازی قدرت را در روابط بین‌الملل از یاد برد؛ چراکه هر اتحادیه چه سیاسی و چه اقتصادی، ریشه در افزایش قدرت و دستیابی به منافع بیشتر و حفظ جایگاه استراتژیک خود در این گونه اتحادها و پیوندها منطقه‌ای دارد.

با این مقدمه، مقاله حاضر به منافع پویای اقتصادی شکل‌گیری سازمان همکاری شانگهای (SCO) و بریکس (BRICS) از ابعاد و جنبه‌های رقابت، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری‌ها، جریان مبادله کالا و تجارت و تحرک عوامل می‌پردازد. برای این منظور، و با نظر به محدودیت‌های دسترسی به آمار و اطلاعات، پژوهش حاضر با روش مطالعات تطبیقی گذشته‌نگر و تحلیل کمی آماری، به ارزیابی منافع پویای چندگانه اقتصادی برای SCO و BRICS-Plus به طور کلی و یکایک اعضاء در دوره بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ پرداخته است.

مبانی نظری

هم‌پیوندی (یکپارچگی) اقتصادی^۴ نوعی سیاست تجاری است که باعث کاهش یا حذف محدودیت‌های تجاری تبعیض‌آمیز میان اعضا می‌شود. هم‌پیوندی اقتصادی دارای سطوح مختلفی از موافقت‌نامه تجارت ترجیحی تا تجارت آزاد، اتحادیه گمرکی، بازار مشترک و اتحادیه اقتصادی است.^۵ در حالت موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، محدودیت‌های تجاری فقط بین اعضا کاهش می‌یابد. در تجارت آزاد، تمام محدودیت‌های تجاری بین اعضا حذف می‌شود، ولی هر کشور عضو، محدودیت‌ها و موانع خاص خود را با سایر غیر اعضاء اعمال می‌کند. در اتحادیه گمرکی اعضاء سیاست تجاری مشترک و یکسانی را نسبت به سایر کشورهای غیر عضو اعمال می‌کنند. بازار مشترک، علاوه بر حفظ تمام شرایط اتحادیه گمرکی، تحرک کامل و آزادانه عوامل تولید، مانند نیروی کار و سرمایه بین اعضا را مجاز و امکان‌پذیر می‌سازد. در یک اتحادیه اقتصادی (کامل) کشورهای عضو، سیاست‌های پولی و مالی یکسانی را به کار می‌برند.

آثار تعادل جزئی و ایستای اتحادیه‌های گمرکی را می‌توان بر حسب ایجاد (خلق) تجارت و یا انحراف تجارت^۶ اندازه‌گیری کرد.

1. Andrew Walter

2. European Free Trade Association (ETFA)

3. Richard Gibb, 1994, 7-23.

4. Economic Integration

5. Preferential Trade Arrangements (PTAs), Free Trade Area (FTA), Customs Union (CU), Common Market (CM).

Economic Union (EU) and Bilateral Arrangements (BAs)

6. Trade Creation (TC) and Trade Diversion (TD)

خلق تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات ارزان‌تر و با هزینه کم‌تر یک کشور عضو، جانشین برخی تولیدات داخلی گران‌گرمی دیگری می‌شود. این جابجایی درون اتحادیه باعث افزایش تخصص در تولید و افزایش رفاه کشورهای عضو می‌شود. به‌علاوه، اتحادیه مولد (خلق‌کننده) تجارت^۱ می‌تواند باعث افزایش رفاه غیراعضاء نیز بشود؛ چراکه افزایش درآمد حقیقی اعضا به سوی توسعه جریان مبادلات تجاری از غیر اعضا حرکت می‌کند. انحراف تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات گران‌تر و با هزینه بیش‌تر اعضا، جانشین واردات ارزان، و با هزینه کم‌تر غیراعضا شود. این مسأله باعث کاهش رفاه می‌شود؛ چرا که تولید را از مسیر مزیت نسبی دور می‌کند. اتحادیه منحرف‌کننده تجارت ممکن است با توجه به افزایش یا کاهش رفاه باعث خلق تجارت و یا انحراف تجارت شود، نتیجه نهایی بستگی به قدرت نسبی برآیند این دو نیروی مخالف هم دارد. تجارت آزاد موجب استفاده بهینه از منابع جهانی و بیشینه شدن تولید و رفاه جهانی می‌شود. بنابراین با توجه به پژوهش واینر در مورد اتحادیه گمرکی (۱۹۵۰)، وی معتقد بود هر حرکت به سمت تجارت آزادتر باعث افزایش رفاه می‌شود. با این فرض که اتحادیه گمرکی باعث افزایش موانع تجاری علیه سایر کشورها نمی‌شوند، حذف موانع تجاری میان اعضای یک اتحادیه مبین حرکت به سمت تجارت آزادتر است. در چنین وضعیتی واینر معتقد بود که افزایش رفاه اعضا و غیراعضا شبیه هم خواهد بود.

هر چند مطالعه واینر با اندکی ابهام آغاز شد، ولی در ادامه در سال ۱۹۵۵ جیمز مید^۲ نظریه بهینه دوم را به‌طور کامل گسترش داد و در سال ۱۹۵۷ لیپسی و لنکستر^۳ آن را تحت یک قاعده عمومی ارائه کرد. به‌هرحال، واینر نشان داد نظریه اتحادیه گمرکی حالتی خاص از نظریه بهینه دوم^۴ است. بر این اساس وقتی تمام شرایط ضروری برای رسیدن به حداکثر رفاه اجتماعی یا بهینه پارتو فراهم نباشد، تلاش جهت تأمین این شرایط تا حد امکان لزوماً منجر به وضعیت رفاه بهینه دوم نخواهد شد. در صورت نبود شرایط لازم برای رسیدن به بهینه پارتو، دومین انتخاب لزوماً انتخابی نیست که با شرایط موجود مطلوب‌ترین انتخاب باشد. شرایطی که تحت آن، یک اتحادیه تشکیل می‌شود به احتمال زیاد از نظر تنوریک منجر به ایجاد تجارت و افزایش رفاه خواهد شد.

نظریه‌ها و بحث‌های موافق و مخالف فراوانی در رابطه با «نقش ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای» ابراز شده است. اقتصاددان کانادایی، واینر^۵، که یکی از پیش‌تازان توسعه نظریه اتحادیه گمرکی در سال ۱۹۵۰ بود، به اثر تولیدی خلق تجارت تأکید داشت و اثر مصرفی را نادیده گرفت. جیمز مید نظریه اتحادیه گمرکی را در سال ۱۹۵۵ تکمیل کرد و اولین فردی بود که اثر مصرفی خلق تجارت را مورد توجه قرار داد. در ادامه جانسون^۶ دو اثر رفاهی پیش‌گفته را برای محاسبه منافع رفاهی کل ناشی از اتحادیه‌های گمرکی معرفی کرد. واینر، در مقاله‌ای با عنوان «موضوع اتحادیه گمرکی»^۷ نگرانی خود در مورد این ترتیب تجاری را بیان داشته است. وی می‌نویسد وقتی دو کشور براساس توافق، تعرفه‌ها را در مورد کالاهای یکدیگر حذف می‌کنند، اما همین تعرفه‌ها را برای کالاهایی که از کشورهای ثالث وارد می‌شود حفظ می‌کنند، منجر به بهبود سوددهی مبادله برای تاجران دو کشور می‌شوند؛ زیرا هر دو کشور محصولات همسایگان مورد توافق (عضو) را که قادر به تولید ارزان‌تر هستند، وارد می‌کنند. اما باید توجه داشت که در این حالت، تجارت منحرف می‌شود؛ زیرا اکنون دو کشور، کالاهایی از یکدیگر می‌خرند که سابق بر این، از سایر کشورهایی که در تولید آن‌ها کارا تر بودند، وارد می‌کردند. پیام صریح واینر این است که، ترتیب تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی تجاری به تجارت اعضای خود و رفاه جهانی آسیب وارد می‌کند (واینر، ۱۹۵۰). نظریه واینر توسط برخی از اقتصاددانان معاصر مورد انتقاد قرار گرفته است. در مقابل این نظریه، نظریه «شرکای تجاری طبیعی»^۸ مطرح می‌شود. بر این اساس، اگرچه تجارت بر مبنای مزیت نسبی استوار است، ولی تحت تأثیر مسایلی از قبیل وضعیت جغرافیایی قرار دارد و حذف فاصله، هزینه حمل و نقل را کاهش می‌دهد. همسایگان در چنین مناطقی در گستره وسیعی با یکدیگر به داد و ستد می‌پردازند و در این شرایط، انحراف تجاری اندک

1. Trade-Creating Customs Union (TCCU) and Trade Diverting Customs Union (TDCU)

2. James Mead

3. Lipsey and Lancaster

4. Theory of the second best

5. Jacob Viner, 1950

6. Johnson, 1965.

7. The Customs Union Issue

8. Natural Trading Partners (NTP)

خواهد بود (حسینی، ۱۳۸۶؛ کروگمن و لوتز، ۱۹۹۱).^۱ این نظریه به طور تجربی در مناطق جغرافیایی جهان به ویژه در اروپا و آمریکای شمالی تأیید شده است. نظریه‌های اخیر مورد بحث و تجزیه و تحلیل اقتصاددانان از جمله جاگدیش باگواتی اقتصاددان هندی تبار آمریکایی قرار گرفته است. باگواتی یادآوری می‌نماید که اقتصاددانان پیش گفته، آثار ترتیبات منطقه‌ای را به صورت ایستا در نظر می‌گیرند و اثرات پویای این ترتیبات را که با در نظر گرفتن عامل زمان در تسریع و یا کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی سنجیده می‌شود، لحاظ نمی‌کنند. باگواتی دو مفهوم بلوک‌های بازدارنده و سازنده را مطرح می‌کند که به دو مفهوم انحراف و ایجاد تجارت^۲ که توسط واینر مطرح شده بود، نزدیک است (باگواتی، ۱۹۹۶).^۳ مسأله انحراف تجارت و یا بازدارنده بودن ترتیبات در رشد تجارت ملل، به سادگی قابل اندازه‌گیری نیست و بدین لحاظ، به اهداف و اصول تشکیل بلوک‌ها باید توجه بیشتری معطوف شود. در متون تجارت، ترتیبات منطقه‌ای نوعی سیاست تجاری در راستای کاهش یا حذف موانع و محدودیت‌های تجاری میان اعضا قلمداد می‌شود. انحراف تجارت که به‌عنوان یکی از آثار منفی ترتیبات ترجیحی در سطح منطقه‌ای شناخته می‌شود، در حالتی رخ می‌دهد که تولیدات نامرغوب و پرهزینه اعضا، در نتیجه برخورداری از ترجیحات تجاری، جایگزین تولیدات مرغوب‌تر و کم هزینه‌تر غیر عضو شوند (بانک جهانی، ۲۰۰۰: ۴۰).^۴ حذف و یا کاهش عوارض وارداتی تولیدات منطقه‌ای که در رقابت مستقیم با تولیدات غیرمنطقه‌ای است، موجب کاهش قیمت تمام شده این نوع محصولات در بازار منطقه‌ای شده و زمینه جایگزینی واردات کم‌هزینه‌تر از غیراعضا را فراهم می‌نماید.

انحراف تجارت، هزینه‌ها و آثار سوء زیادی را از خود برجای می‌گذارد. از مهم‌ترین اثرات منفی انحراف تجارت، ایجاد اختلال در شرایط طبیعی رقابت، تقسیم منابع و بهره‌گیری از مزیت نسبی در سطح بین‌الملل است. تغییر الگوی مبتنی بر مزیت نسبی در تجارت ناشی از انحراف تجارت، در نهایت موجب کاهش رفاه مصرف‌کنندگان می‌شود (همان: ۴۲). مصرف‌کنندگان داخلی ناگزیر می‌شوند به دلیل وجود اثر انحراف تجارت، کالاهای نامرغوب‌تر تولیدکنندگان منطقه‌ای را با هزینه‌ی گزاف‌تر خریداری نمایند. از دیگر هزینه‌های انحراف تجارت، می‌توان به از دست رفتن درآمد گمرکی دولت‌ها اشاره کرد. این مسأله به طور خاص در ارتباط با کشورهای درحال توسعه که اتکاء بیشتری به درآمد گمرکی به‌عنوان یکی از منابع تأمین بودجه دارند، موضوعیت بیشتری می‌یابد. حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا همه ترتیبات منطقه‌ای به انحراف تجارت منجر می‌شوند؟ در چه شرایطی یک ترتیب تجاری موجب اثر انحراف تجارت می‌شود؟ و چگونه می‌توان از وقوع انحراف تجارت در یک ترتیب تجاری مانع شد؟ در این رابطه باید تصریح کرد که انحراف تجارت وقتی به وقوع می‌پیوندد که در عین حذف و یا کاهش موانع تجاری در قالب ترتیب منطقه‌ای، موانع تجاری برای غیر اعضا حفظ شود. معمولاً هزینه انحراف تجارت معادل میزان عوارضی است که بر واردات کالاهای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای اعمال می‌شود. بر این اساس، کاهش موانع تجاری برای صادرکنندگان غیر عضو، هم‌زمان با مبادله ترجیحات تجاری بین اعضا، هزینه انحراف تجارت را کاهش داده و یا از بین می‌برد. از دیگر شرایط لازم برای وقوع انحراف تجارت، این مسأله است که دیگر اعضای یک ترتیب تجاری نیز موانع تجاری مشابهی را برای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای اعمال کنند. این موضوع عمدتاً در تجارت آزاد که اعضا، برخلاف اتحادیه گمرکی، به اتخاذ سیاست تجاری مشترک در رابطه با غیر اعضا اقدام نمی‌کنند، مطرح می‌شود. بر این اساس، در صورتی که یکی از اعضای تجارت آزاد موانعی را بر سر صادرات غیر اعضا اعمال نکرده و یا تعرفه پایین وضع نماید، هزینه انحراف تجارت در چنین حالتی در منطقه کاهش یافته و یا از بین می‌رود. البته در صورتی که اعضا شرایط و ضوابط سخت‌گیرانه‌ای را در رابطه با تعیین مبدأ کالاها اعمال نمایند، صادرات مجدد کالاهای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای با دشواری‌هایی مواجه می‌شود که این مسأله مانع جلوگیری از انحراف تجارت می‌شود (هوگمن و شیف، ۲۰۰۲: ۵۵۳).^۵

اگرچه انحراف تجارت از آثار منفی ترتیبات منطقه‌ای است، ولی ایجاد تجارت از منافع و مهم‌ترین اثرات مثبت آن است. این

1. Krugman and Lutz, 1991

2. Trade Diversion (TD) and Trade Creation (TC)

3. Jagdish Bhagwati, 1996

4. World Bank, 2000, P:40

5. Hoekman and Schiff, 2002, P:553

اثر که موجب افزایش حجم تجارت میان اعضای ترتیبات می‌شود، زمانی به وقوع می‌پیوندد که تولیدات کارآمدتر و کم هزینه‌تر دیگر اعضا در نتیجه آزادسازی تجاری جایگزین تولیدات غیرکارآمد و هزینه‌بر داخلی شود. از آنجا که اثر ایجاد تجارت در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای در ارتباط با بخش‌ها و محصولات می‌شود که قبلاً مورد حمایت قرار گرفته و تجارتی با دنیای خارج در آن‌ها وجود نداشته است، شکل می‌گیرد، فاقد هرگونه اثر سوء برای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای است.^۱ این مسأله باعث افزایش فشار سیاسی در مخالفت با این‌گونه ترتیبات شده و مقاومت‌هایی را علیه آزادسازی تجاری ایجاد می‌کند. براین اساس، اعضای ترتیبات غالباً برای جلوگیری از اثر ایجاد تجارت و خسارت به تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی در جریان آزادسازی تجاری، بخش‌ها و محصولات خاصی را از شمول تعهدات آزادسازی مستثنی ساخته و یا ابزارها و سازوکارهای حفاظتی آسان‌تری را فراهم می‌آورند (همان: ۵۵۴). شکل‌گیری موفق و کارآمد یکپارچگی اقتصادی دارای منافع رفاهی ایستا و پویایی است. علاوه بر آثار رفاهی ایستا، کشورها می‌توانند با عضویت در یکپارچگی اقتصادی، منافع پویای مهمی به‌دست آورند. منافع پویای شکل‌گیری اتحادیه‌های اقتصادی^۲ با توجه به افزایش رقابت، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، تشویق سرمایه‌گذاری و استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی حاصل می‌شود (سالواتوره، ۱۴۰۰: ۴۲۸-۴۳۰).

احتمال افزایش رقابت: بزرگ‌ترین نفع پویای ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی، احتمال افزایش رقابت است. در نبود یکپارچگی و باوجود موانع تجاری، رشد تولید به‌ویژه تولیدکنندگان بازارهای انحصار کامل و انحصار چندجانبه، آهسته و کند خواهد بود. اما با شکل‌گیری یکپارچگی و حذف موانع تجاری میان اعضا، تولیدکنندگان هر کشور عضو یا باید به رقابت شدید و کارآ با سایر کشورهای عضو بپردازند و یا تجارت را ترک نمایند. افزایش سطح رقابت موجب افزایش انگیزه استفاده از فناوری جدید و فرایندی برای ارتقای رشد و بهبود توسعه اقتصادی می‌شود. سرانجام تمام فعالیت‌ها منجر به کاهش هزینه‌های تولید و نفع مصرف‌کنندگان خواهد شد. البته در یکپارچگی اقتصادی باید کاملاً با حساسیت (هوشیاری) و محتاطانه عمل کرد؛ چرا که با تصویب و حمایت از قوانین ضد ترانس، نباید فعالیت‌های مرتبط با انحصار چندجانبه نظیر تباری و توافق بر سر تقسیم بازارها که موجب محدودیت رقابت ملی می‌شود، جانشین فعالیت‌های یکپارچگی شود. این شیوه در یکپارچگی موفق و سرآمد جهانی، یعنی اتحادیه اروپا دقیقاً مشهود است.

صرفه‌های ناشی از مقیاس: دومین نفع ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس است که از بزرگ‌شدن بازارها نشأت می‌گیرد. به طوری که حتی کشوری کوچک خارج از یکپارچگی نیز می‌تواند به کوچک بودن بازار داخلی خود غلبه نماید و با صدور کالا به سایر کشورها به طور اساسی به صرفه‌های ناشی از مقیاس در تولید دست یابد. برای نمونه، این وضعیت در مورد صنایع بسیار بزرگ کشورهای نسبتاً کوچکی نظیر بلژیک و هلند موضوعیت دارد؛ چرا که این کشورها توانستند با تولید در بازار داخل و صادرات به طور کامل از صرفه‌های ناشی از مقیاس استفاده نمایند (سالواتوره، ۱۴۰۰: ۴۲۹). به هر حال بعد از تشکیل اتحادیه اروپا، با کاهش تنوع محصولات تولیدی هر کارخانه و افزایش تولیدات جاری، کشورها از صرفه‌های ناشی از مقیاس منافع زیادی به دست آورده‌اند.

تشویق سرمایه‌گذاری‌ها: منافی که از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی به‌دست می‌آید، ناشی از تشویق سرمایه‌گذاری‌ها با انگیزه کسب سود از بازارهای بزرگ و رقابتی است. به‌علاوه، این شکل‌گیری باعث می‌شود تا کشورهای غیر عضو به ارائه تسهیلات تولیدی به آن بپردازند. این تسهیلات تولیدی جهت مقابله با موانع تجاری وضع شده بر محصولات اعضای خارجی طراحی شده است. این تسهیلات به تعرفه کارخانه‌ای^۳ معروفند. سرمایه‌گذاری‌های عظیم بنگاه‌های ایالات متحده بعد از سال ۱۹۵۵ در اروپا را نباید جدا از چنین رشد سریعی در بازار مورد بررسی قرار داد (سالواتوره، ۱۴۰۰: ۴۲۹).

تحرک عوامل تولید: سرانجام در شکل‌گیری یکپارچگی‌ها، نظیر بازار مشترک و اتحادیه کامل اقتصادی، تحرک آزاد عوامل تولید، نیروی کار و انواع سرمایه احتمالاً باعث تخصیص بهینه و استفاده مطلوب‌تر از منابع در کل جامعه می‌شود.

۱. ایجاد تجارت موجب افزایش بهره‌وری و تخصصی شدن تولیدات منطقه‌ای بر پایه مزیت نسبی و بهبود رفاه عمومی اعضا می‌شود. معمولاً آن دسته از ترتیبات که عمدتاً به ایجاد تجارت منجر می‌شوند، با مخالفت گروه‌های ذی‌نفع داخلی روبرو می‌شوند. اثر ایجاد تجارت، از آنجا که در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای شکل می‌گیرد، تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی را با بحران مواجه، و آن‌ها را ناگزیر به افزایش بهره‌وری و یا خروج از گردونه رقابت می‌کند. تعطیلی تولیدات ناکارآمد، کاهش تولیدات داخلی و از دست رفتن فرصت‌های شغلی در نتیجه واردات از تولیدکنندگان کارآمدتر منطقه‌ای از پیامدهای منفی ایجاد تجارت برای اقتصاد اعضا است.

2. Dynamic Benefits from Customs Unions

3. Tariff Factories

منافع پویای ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی قطعاً بیش از منافع ایستای رفاهی است. علاوه بر این، اهمیت منافع پویا بیش از منافع ایستا است. بی‌تردید پیوستن انگلیس به اتحادیه اروپا در سال ۱۹۷۳ به‌علت همین منافع پویا بوده است. مطالعات تجربی نشان می‌دهد که منافع پویا حدود ۵ تا ۶ برابر بیشتر از منافع ایستا بوده است (سالواتوره، ۱۴۰۰: ۴۳۰).^۱

پیشینه تجربی

به‌هرحال، عضویت در یکپارچگی اقتصادی به علت منافع ایستا و پویای آن فقط یک راه‌حل بهینه دوم است. ممکن است بهترین خط‌مشی برای یک کشور این باشد که به‌طور یک‌جانبه تمام محدودیت‌ها و موانع تجاری را حذف نماید. برای کشوری بزرگ نظیر ایالات متحده آمریکا که می‌تواند روی رابطه مبادله خود تأثیر گذارد، کارایی منافع ناشی از حذف یک‌جانبه موانع تجاری، بستگی به اهمیت وزن این منافع در مقابل زیان‌های ناشی از بدتر شدن رابطه مبادله دارد. البته حذف یک‌جانبه تمام موانع تجاری از نظر سیاسی بسیار مشکل است؛ چراکه با مخالفت بسیاری از کشورهای کوچک تأثیرگذار که از حذف موانع تجاری آسیب می‌بینند، رو به رو خواهد شد. یک پرسش مهم این‌که بلوک‌های منطقه‌ای در تجارت آزاد چندجانبه بلوک‌های پایدار هستند یا بلوک‌های ناپایدار؟ در این‌جا سطح عدم توافق بالا است. برخی اقتصاددانان معتقدند که بلوک‌های منطقه‌ای باعث تسریع آزادسازی تجاری می‌شوند. سایر اقتصاددانان مانند باگواتی اعتقاد دارند که بلوک‌ها باعث کاهش آزادسازی تجارت چندجانبه می‌شوند و در نتیجه تعارض‌های بالقوه درون بلوک تجاری را به همراه دارند. احتمالاً در دو حالت جهان بهتری می‌توان مشاهده کرد: اگر بلوک‌های تجاری کوشش نمایند تا محدودیت‌های تجاری خارجی را مانند محدودیت‌های تجاری درون بلوک حذف، و به آسانی اعضای جدید را بپذیرند. در جدول ۲ عنوان پاره‌ای پژوهش‌ها با نتایج و روش مطالعه ذکر شده است.

جدول ۲. پاره‌ای شواهد تجربی و مروری بر مطالعات و پژوهش‌ها

مؤلف (سال)	عنوان مقاله / کتاب	روش پژوهش	نتایج پژوهش
بزرگی و حسینی (۱۳۸۱)	شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک همپوندی منطقه‌ای	نماگرها و معیارهای چندگانه کلیدی اقتصادی و اقتصاد بین‌الملل	شناسایی شرکای تجاری طبیعی منطقه‌ای ایران در منطقه منا
حسینی و هومن (۱۳۸۶)	مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای اکو در فرایند منطقه‌گرایی	معیارهای همگونی و کارآمدی منطقه‌گرایی	ناموفق در همگونی اقتصادی و ناکارآمدی در همگرایی منطقه‌ای
حسینی (۱۳۸۹)	توسعه تجارت ایران با سازمان همکاری شانگهای	مجموعه ملاک‌ها و شاخص‌های متنوع و مختلف اقتصادی و تجارت منطقه‌ای	ارزیابی توسعه اقتصادی و تجارت منطقه‌ای
بزرگی و حسینی (۱۳۸۹)	سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم‌انداز آینده	معیارهایی از جنبه‌های ۵ گانه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری، انرژی و نظامی	قابلیت ارتقا به بزرگ‌ترین قطب‌های بین‌المللی چندبعدی
امیراحمدیان و حسینی (۱۳۹۰)	مطالعه جایگاه ژئواکونومی سازمان همکاری شانگهای در جهان	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصادی، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساختها	شناسایی قوت و ضعفها و فرصتها و تهدیدهای مشترک پیش‌رو
راسخی و حسینی (۱۳۹۶)	ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر	معیارهای همگونی و کارآمدی منطقه‌گرایی	ارزیابی همگرایی اقتصادی و همگرایی تجارت منطقه‌ای
حسینی، امیراحمدیان و نصیرزاد (۱۳۹۷)	مطالعه شاخص‌های توسعه‌ای کشورهای ساحلی خزر در فرایند منطقه‌گرایی	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصادی، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساختها	بلوک‌های منطقه‌ای سازنده با شکل‌گیری تدریجی FTA
حسینی، امیراحمدیان (۱۴۰۳)	یکپارچگی اقتصادی و تجاری اکو و ایران	معیارهای چندگانه توسعه اقتصادی، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساختها	شکاف توسعه‌ای معنی‌دار در انواع معیارهای چندگانه پیش‌گفته
حسینی و همکاران (۱۴۰۳)	توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه دی‌۸	معیارها با محوریت توسعه تجارت و همکاری‌های صنعتی	شناسایی و احصای زمینه‌های سرمایه‌گذاری‌های صنعتی

منبع: نویسندگان مروری بر مطالعات و پژوهش‌های انجام شده مرتبط در دو دهه گذشته تا ۲۰۲۴.

روش‌شناسی پژوهش

ترتیبات منطقه‌ای به گسترش تجارت بین اعضا کمک می‌کنند. امروزه ترتیبات تجاری مختلفی در دنیا فعالیت دارند و سطوح کارآمدی بین آن‌ها متفاوت است. این سؤال مطرح است که در چه شرایطی می‌توان یک ترتیب تجاری را در مقایسه با دیگر ترتیبات

۱. مباحث پولی مربوط به شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی با عنوان مناطق بهینه ارزی، در چارچوب مالیه بین‌الملل، خارج از دامنه این مقاله است.

مشابه، موفق و کارآمد ارزیابی نمود و اصولاً ملاک‌های موفقیت یک ترتیب تجاری چیست؟ ساده‌ترین شاخصی که می‌توان به‌عنوان معیاری برای امکان‌سنجی ادغام^۱ بین گروهی از کشورها استفاده کرد، تولید ناخالص داخلی (اندازه اقتصاد) کشورهاست. وقتی کشورها از نظر اندازه اقتصاد و درآمد سرانه به هم نزدیک‌تر باشند، امکان تجارت بین آنها افزایش می‌یابد (هیلپمن، ۱۹۸۷: ۸۱۲). در واقع این کشورها از نظر اندازه اقتصاد به هم نزدیک، و تولیدات متنوع‌تری را وارد می‌کنند. نتایج تجربی این موضوع برای سازمان توسعه و همکاری اقتصادی مورد تأیید است. داده‌های آماری این مطالعه از نهادهای بین‌المللی از جمله بانک جهانی و کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) جمع‌آوری، پردازش، تحلیل و ارزیابی شده است؛ اما اطلاعات آماری به روز ایران در چند سال اخیر به ویژه در وضعیت تشدید تحریم‌ها، مخدوش و ماهیت غیررسمی و پیش‌بینی شده دارد. بنابراین در تحلیل‌های مقاطع سالانه، به سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ بسنده شده است که البته برای هدف‌های این نوشتار کافی به نظر می‌رسد. به هر حال، داده‌های آماری تا حد امکان و تا سال ۲۰۲۳ به‌روز شده است. در واقع نظر به نتایج پژوهش، داده‌های آمارهای بین‌المللی به شرح زیر گردآوری، تنظیم و دسته‌بندی شده است: نخست، شاخص‌های کلیدی اقتصادی بین‌المللی این دو سازمان و اعضای آن ارزیابی می‌شود. دوم، از منافع پویای منطقه‌گرایی ارتقای رقابت اقتصاد ملی اعضا در مقیاس جهانی و منطقه‌ای است. به همین منظور جایگاه جهانی رقابت {اعم از شاخص کلی، ارکان اساسی و ۱۲ مولفه کلیدی} ایران و اعضای منتخب در مطالعه تطبیقی در مقاطع سالانه در دهه ۲۰۱۰ مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. سوم، از آثار شکل‌گیری موفق اتحادیه، تشویق سرمایه‌گذاری‌ها است. جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای این دو سازمان به طور کلی و یکپارچه اعضا مطالعه و ارزیابی می‌شود. چهارم، آثار شکل‌گیری موفق، در صرفه‌های ناشی از مقیاس مشهود است که از بزرگ شدن بازارها نشأت می‌گیرد. داده‌های اندازه بازار دو سازمان از گزارش‌های سالانه بانک جهانی گردآوری و پردازش می‌شود. پنجم، اطلاعات داده‌های آماری شرکای تجاری درون منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای، و همچنین همگرایی تجاری اعضا با محوریت تجارت ایران، از گزارش سالانه آمارهای تجارت جهانی جمع‌آوری و اخذ شده است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

مقاله حاضر به ارزیابی منافع پویای ژئواکونومیک عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای (SCO) در قیاس با بریکس پلاس (BRICS-Plus) می‌پردازد. بنابراین (۱) کشورهای مورد مطالعه جمعا ۱۸ کشور است که ۱۲ کشور عضو سازمان همکاری شانگهای (شامل چین، روسیه، هند، ایران، پاکستان، افغانستان، قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، تاجیکستان، بلاروس و مغولستان) هستند، و ۱۰ کشور عضو بریکس پلاس (چین، هند، برزیل، روسیه، آفریقای جنوبی، ایران، مصر، امارات متحده عربی، اتیوپی و عربستان سعودی). چهار کشور چین، هند، روسیه و ایران در هر دو گروه حضور دارند. (۲) دوره زمانی مطالعه، دوره‌ای بلندمدت از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۳ را در بر می‌گیرد؛ و (۳) ابعاد موضوعی مطالعه، منافع پویای ژئواکونومی شکل‌گیری این دو یکپارچگی از جمله ارتقای رقابت، صرفه‌ها، جریان سرمایه‌گذاری و تجارت را در بر می‌گیرد.

یافته‌های پژوهش

منافع پویای یکپارچگی اقتصادی با توجه به احتمال افزایش رقابت، صرفه‌های مقیاس، تشویق سرمایه‌گذاری و استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی برای SCO و BRICS-PLUS به طور کلی و به تفکیک کشورها ارائه می‌شود.

احتمال افزایش رقابت

هرچند هر دو سازمان در مراحل اولیه شکل‌گیری منطقه‌گرایی قرار دارند، اما انتظار می‌رود پس از شکل‌گیری، تولیدکنندگان هر کشور عضو احتمالاً یا باید به رقابت شدید و کاراً با سایر اعضا بپردازند و یا تجارت را ترک نمایند. افزایش سطح رقابت موجب افزایش انگیزه استفاده از فناوری جدید و بنابراین ارتقای رشد و بهبود توسعه می‌شود. سرانجام تمام فعالیت‌ها منجر به کاهش هزینه تولید و نفع مصرف‌کنندگان می‌شود. در جدول (۴) جایگاه جهانی رقابت‌پذیری {اعم از شاخص کلی، سه رکن اساسی و ۱۲

مولفه کلیدی ایران در مطالعه تطبیقی با بهترین جهان در مقاطع سالانه در دهه ۲۰۱۰ مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج مطالعه حاکی است که: یکم، از ارزیابی رقابت‌پذیری جهانی ایران این نتیجه استنباط می‌شود که ایران در سال ۲۰۱۰ در رقابت جهانی با کسب امتیاز ۴/۱۴ از ۱۰ در رتبه ۶۹ در بین ۱۳۹ کشور (در وضعیت گذار از مرحله مبتنی بر عوامل تولید به مرحله بهبود کارایی) قرار داشت. ایران طی دوره‌ای تا قبل از بازنگری شاخص در سال ۲۰۱۷-۱۸ همچنان رتبه ۶۹ را احراز کرده بود. البته طی این مدت شاخص رقابت‌پذیری با رکورد رتبه ۸۳ برای سال ۱۵-۲۰۱۴ پرنوسان بوده است. اما با بازبینی شاخص رقابت در سال ۲۰۱۸، و اهمیت یافتن مولفه‌های نرم، در دو سال ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ شاخص رقابت ایران، به رتبه ۸۹ و ۹۹ تنزل یافته است. دوم، شاخص رقابت جهانی ایران پرنوسان و با ۳۰ رتبه تنزل، روبه افول است. این تنزل رتبه رقابت جهانی ایران ریشه در سقوط ثبات محیط اقتصاد کلان (۸۹)، پویایی محیط کسب و کار (۵۰)، نهادها (۳۸) و کارایی بازارها و کالا (۳۵) دارد. مطالعه شکاف شاخص رقابت ایران در مقیاس جهانی (رتبه برتر جهان) و منطقه‌ای (ترکیه) گویای آن است که شکاف شاخص رقابت ایران به‌ویژه بعد از بازنگری روبه افزایش گذاشته است؛ به طوری که شکاف شاخص ایران در سال ۲۰۱۹ با رتبه برتر جهان به ۳۷/۵ درصد و با رتبه برتر منطقه (ترکیه) به ۱۴/۷ درصد رسیده است.

جدول ۳. جایگاه جهانی رقابت‌پذیری ایران در مقایسه با بهترین کشور در دهه ۲۰۱۹-۲۰۱۰

رتبه ۱ جهان	رتبه (تغییر)				نمره و امتیاز ارزش عددی ایران			شرح	
	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۶	۲۰۱۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۰	مولفه‌های ۱۲ گانه	حوزه کلی
								شاخص کلی رقابت‌پذیری جهانی	
ایالات متحده	(-۱۰)۹۹	(-۲۰)۸۹	(-۵)۷۴	۶۹	(-۱۹)۵۳۰	(+) ۵۴/۹		(۱) نهادها	
فنلاند	(+) ۱۲۰	(-۳۹)۱۲۱	(+)۱۰)۷۲	۸۲	(-۱۸)۴۲۵	(+) ۴۴/۳	۳۷/۴	(۲) زیرساخت‌ها	
سنگاپور	(-۴)۸۰	(-۲)۷۶	(+)۷)۶۷	۷۴	(-۰۶)۶۴۸	(-) ۶۵/۴	۳۷/۵	(۳) آمادگی تکنولوژیکی (انطباق‌پذیری ICT)	
کره جنوبی	(-۴)۸۴	(+)۷)۸۰	(-۱۷)۱۰۴	۸۷	(+۳۲)۵۰۸	(+) ۴۷/۶	۳۸۰	(۴) ثبات محیط اقتصاد کلان	
کشور ۳۳	(-۱۷)۱۳۴	(-۷۲)۱۱۷	(+۱۸)۳۷	۴۵	(-۱۴۷)۵۲۲	(+) ۶۶/۹	۴۹/۶	(۵) سلامت (بهداشت و آموزش)	
کشور ۴	(+)۱۲)۷۲	(-۳۰)۸۴	(+)۴)۵۰	۵۴	(+۲۹)۸۰۴	(+) ۷۷/۵	۵۸/۹	(۶) مهارت‌ها (آموزش عالی و حرفه‌ای)	
سوئیس	(-۱)۹۲	(+)۷)۹۱	(+)۹)۸۹	۹۸	(+۰۹)۵۷۹	(-) ۵۷/۰	۳۸۰	(۷) کارایی بازار کالا (محصول)	
هنگ کنگ	(+) ۱۳۳	(-۳۶) ۱۳۴	(-۵)۱۰۳	۹۸	(-۰۴) ۴۱۶	(-) ۴۲/۰	۳۸/۵	(۸) بازار نیروی کار	
سنگاپور	(-۴) ۱۴۰	(-۱) ۱۳۶	(-۴)۱۳۹	۱۲۵	(-۱۸) ۴۱۳	(-) ۴۳/۱	۳۳/۷	(۹) نظام / بازارهای مالی	
هنگ کنگ	(-۲۵)۱۲۳	(+۲۲) ۹۸	(-۳)۱۲۳	۱۲۰	(-۵۰) ۴۷۵	(-) ۵۲/۵	۳۲/۹	(۱۰) اندازه بازار	
چین	(-۲) ۲۱	(+) ۱۹	(-۱)۲۱	۲۰	(-۰۴) ۷۴۱	(+) ۷۴/۵	۵۰/۹	(۱۱) پویایی محیط کسب‌وکار	
ایالات متحده	(-۱۳)۱۳۲	(-۳۷)۱۱۹	(-۱۰)۹۲	۸۲	(-۵۷) ۴۴۳	(-) ۵۰/۰	۳۲/۴	(۱۲) توانایی نوآوری	
آلمان	(-۶) ۷۱	(+۲۶) ۶۵	(+۲۱)۷۰	۹۱	(-۰۴) ۳۸۰	(+) ۳۷/۶	۳۵/۶		

منبع: نتایج تحقیق به‌نقل از گزارش رقابت جهانی مجمع جهانی اقتصاد سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۲۰.

مطابق اطلاعات جدول (۳)، بهترین رتبه ایران در شاخص رقابت جهانی برای دو سال قبل از شروع تحریم‌ها (۱۳۹۰) و سال نخست پس‌اجرام (۱۳۹۶) است، که تعداد موثری از ۱۲ مولفه ثبات نسبی داشتند. در مقابل، بدترین رتبه ایران (۹۹) در سال ۱۳۹۸ با تشدید تحریم‌ها و بی‌ثباتی مولفه‌ها از جمله ثبات محیط اقتصاد کلان ایران رخ داده است. جدول (۵) شکاف شاخص رقابت ایران را در مقایسه با کشورهای نوظهور و تازه صنعتی شده نسل نخست و دوم به‌ویژه اعضای SCO و BRICS- Plus طی مقاطع سالانه در دهه ۲۰۱۰ ارائه می‌دهد. مطابق جدول، می‌توان نتیجه گرفت که طی دو مقطع اول دوره با شاخص رقابت، ایران بالاترین شکاف را با کشورهای تازه صنعتی شده و نوظهور نسل نخست و دوم از جمله مالزی، با بیش از ۱۵ درصد

۱. تغییر تعداد کشورها از ۱۳۸ تا ۱۴۸ کشور در طی دوره، احتمالاً در جابه‌جایی و تغییر رتبه ایران بی‌تأثیر نبوده است. تغییر در کمیت و کیفیت شاخص‌ها و متغیرهای شکل‌دهنده ۱۲ مولفه رقابت از ۲۰۱۷، در این جابجایی تأثیر دارد. با این وجود، در مقایسه با کشورهای یکسان طی این دوره، کاهش ۳۰ رتبه‌ای جایگاه ایران، شکاف در شاخص‌های نرم را نشان می‌دهد.

شکاف داشته است؛ حال آن که با شاخص رقابت در دو مقطع اخیر ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹، شکاف شاخص رقابت ایران، به بیش از ۲۵ درصد روبه افزایش گذاشته است.

جدول ۴. تحلیل شکاف رقابت پذیری (GCI) ایران در مقایسه با بهترین عملکرد منطقه‌ای و جهانی

شرح	برنامه توسعه	ایران			عملکرد به رتبه برتر (۱) جهان			عملکرد ایران به برتر منطقه: ترکیه			
		رتبه	تغییر رتبه	امتیاز	تغییر امتیاز	کشور	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف
۱۱-۱۳۸۹-۹۰-۱۱-۱۰	سال ۵ برنامه توسعه ۴	۶۹	...	۴۰۴	...	سوئیس	۵۶۳	۷۳.۵ (۲۶.۵)	۶۱	۴۲.۵	۹۷.۴ (۲۶)
۱۴-۱۳۹۲-۹۳-۱۴-۱۳	سال ۲ برنامه توسعه ۵	۸۲	-۱۳	۴۰۷	-۰.۰۷	سوئیس	۵۵۷	۷۳.۱ (۲۶.۹)	۴۴ (+۱۷)	۴۴.۵	۹۱.۵ (۸.۵)
۱۵-۱۳۹۳-۹۴-۱۵-۱۴	سال ۳ برنامه توسعه ۵	۸۳	-۱	۴۰۳	-۰.۰۴	سوئیس	۵۷۰ (+۰.۱۳)	۷۰.۷ (۲۹.۳)	۴۵ (-۱)	۴۴.۶	۹۰.۴ (۹.۶)
۱۶-۱۳۹۳-۹۴-۱۶-۱۵	سال ۴ برنامه توسعه ۵	۷۴	+۹	۴۰۹	+۰.۰۶	سوئیس	۵۷۶ (+۰.۰۶)	۷۱.۰ (۲۹.۰)	۵۱ (-۶)	۴۳.۷	۹۳.۶ (۶.۴)
۱۷-۱۳۹۴-۹۵-۱۷-۱۶	سال ۵ برنامه توسعه ۵	۷۶	-۲	۴۱۲	+۰.۰۳	سوئیس	۵۸۱ (+۰.۰۵)	۷۰.۹ (۲۹.۱)	۵۵ (-۴)	۴۳.۹	۹۳.۸ (۶.۲)
۱۸-۱۳۹۵-۹۶-۱۸-۱۷	سال ۱ برنامه توسعه ۶	۶۹	+۷	۴۲۷	+۰.۱۵	سوئیس	۵۸۶ (+۰.۰۵)	۷۲.۹ (۲۷.۱)	۵۲ (+۳)	۴۴.۲	۹۶.۶ (۳.۴)
۲۰۱۸-۹۷-۱۳۹۶	سال ۲ برنامه توسعه ۶	۸۹	-۱	۵۴۹	+۰.۰۴	آمریکا	۸۵۶ (+۰.۸)	۶۴.۱ (۳۵.۹)	۶۱ (-۳)	۶۱.۶ (+۰.۱)	۸۹.۱ (۱۰.۹)
۲۰۱۹-۹۸-۱۳۹۷	سال ۳ برنامه توسعه ۶	۹۹	-۱۰	۵۳۰	-۱.۰	سنگاپور	۸۴۸ (+۱.۳)	۶۲.۵ (۳۷.۵)	۶۱ (۰)	۶۲.۱ (+۰.۵)	۸۵.۳ (۱۴.۷)

Source: WEF, GCI, 2008-2021. (wef.org)

با ارزیابی شاخص رقابت جهانی ایران با اعضای دو سازمان، می‌توان نتیجه گرفت که: طیفی از اعضا هستند که شکاف شاخص رقابت جهانی ایران با آن‌ها طی این دوره پیوسته روبه روبه افزایش گذاشته است. برای نمونه ارزش و رتبه شاخص رقابت جهانی مالزی طی این دوره پیوسته رو به بهبود گذاشته است؛ این درحالی است که شاخص رقابت جهانی ایران رو به تنزل گذاشته است. بنابراین طی این دوره، پیوسته شکاف رقابت جهانی ایران با این کشور عمیق‌تر شده است. این تحلیل برای طیفی از کشورهای عضو این دو سازمان موضوعیت دارد. بنابراین برخی اعضا طی دوره مورد مطالعه توانسته‌اند ارزش و رتبه شاخص رقابت جهانی را ارتقاء دهند، و می‌توان چنین نتیجه گرفت مجموعه‌ای از عوامل، از جمله عضویت در این دو سازمان در ارتقای رقابت جهانی اعضا نقش ایفاء نموده است. اطلاعات دقیق و روزآمد جامع از ارکان ۴ گانه و مولفه‌های ۱۲ گانه رقابت جهانی ایران انتشار نیافته است، اما قراین و شواهدی از برخی از این مولفه‌ها حاکیست که برخی از مولفه‌های ۱۲ گانه رقابت نه تنها بهتر نشده، بلکه حتی بدتر نیز شده است. برای نمونه ثبات محیط اقتصاد کلان ایران با نرخ تورم بیش از ۴۰ درصد در چند سال اخیر به شدت آسیب‌پذیر است، یا اندازه بازار اقتصاد ایران با تضعیف ارزش خارجی پول ملی نه تنها بزرگ نشده، بلکه حتی کوچک‌تر نیز شده است.

جدول ۵. ارزیابی رقابت جهانی ایران در مقایسه با کشورهای منتخب نوظهور و تازه صنعتی BRICS-PLUS و SCO: ۲۰۱۰-۱۹

شرح	۲۰۱۰-۱۱ (۱۳۸۹)			۲۰۱۸-۱۹ (۱۳۹۷)			۲۰۱۷-۱۸ (۱۳۹۶)			۲۰۱۹-۲۰۲۰ (۱۳۹۸)		
	رتبه	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف
پاکستان	۱۲۳	۳/۴۸	۸۴/۱	۱۰۷	۵۱/۱	۱۰۷/۴	۱۱۰	۵۱/۴	۱۰۷/۳	۱۱۵	۳/۶۷	۱۱۶/۳

۱. کشورهای تازه صنعتی شده نسل نخست (شامل ۸ کشور کره جنوبی، مکزیک، آرژانتین، برزیل، هند، هنگ کنگ، تایوان و سنگاپور) و نسل دوم (شامل اندونزی، ترکیه، مالزی، فیلیپین، تایلند، کلمبیا، مراکش و تونس)، تنها ۵ کشور (آرژانتین، برزیل، هند، مکزیک و جمهوری کره) و ۵ کشور (اندونزی، تایلند، مالزی، تونس و ترکیه) عضو گروه ۲۰، برای مقایسه با ایران در این جدول درج است.

شرح	۲۰۱۰-۱۱ (۱۳۸۹)			۲۰۱۸-۱۹ (۱۳۹۷)			۲۰۱۷-۱۸ (۱۳۹۶)			۲۰۱۹-۲۰۲۰ (۱۳۹۸)		
	رتبه	امتیاز	%شکاف	رتبه	امتیاز	%شکاف	رتبه	امتیاز	%شکاف	رتبه	امتیاز	%شکاف
ایران	۶۹	۴.۱۴	۱۰۰	۸۹	۵۴.۹	۱۰۰	۶۹	۴.۲۷	۱۰۰	۹۹	۵۳.۰	۱۰۰.۰
مصر	۸۱	۴/۰۰	۱۰۳/۵	۹۴	۵۳/۶	۱۰۲/۴	۱۰۰	۳/۹۰	۱۰۹/۵	۹۳	۵۴/۵	۹۷/۲
نیجریه	۱۲۷	۳/۳۸	۱۲۲/۵	۱۱۵	۴۷/۵	۱۱۵/۶	۱۲۵	۳/۳۰	۱۲۹/۴	۱۱۶	۴۸/۳	۱۰۹/۷
اندونزی	۴۴	۴.۴۳	۹۳.۵	۴۵	۶۴.۹	۸۴.۶	۳۶	۴.۶۸	۹۱.۲	۵۰	۶۴.۶	۸۲.۰
مالزی	۲۶	۴.۸۸	۸۴.۸	۲۵	۷۴.۴	۷۳.۸	۲۳	۵.۱۷	۸۲.۶	۲۷	۷۴.۶	۷۱.۰
بنگلادش	۱۰۷	۳/۶۴	۱۱۳/۷	۱۰۳	۵۲/۱	۱۰۵/۴	۹۹	۳/۹۱	۱۰۹/۲	۱۰۵	۵۲/۱	۱۰۱/۷
ترکیه	۶۱	۴.۲۵	۹۷.۴	۶۱	۶۱.۶	۸۹.۱	۵۳	۴.۴۲	۹۶.۶	۶۱	۶۲.۱	۸۵.۳
قزاقستان	۷۲	۴/۱۲	۱۰۰/۵	۵۹	۶۱/۸	۸۸/۸	۵۷	۴/۳۵	۹۸/۲	۵۵	۶۲/۹	۸۴/۳
قرقیزستان	۱۲۱	۳/۴۹	۱۱۸/۶	۹۷	۵۳/۰	۱۰۳/۶	۱۰۲	۳/۹۰	۱۰۹/۵	۹۶	۵۴/۰	۹۸/۱
تاجیکستان	۱۱۶	۳/۵۳	۱۱۷/۳	۱۰۲	۵۲/۲	۱۰۵/۲	۷۹	۴/۱۴	۱۰۳/۱	۱۰۴	۵۲/۴	۱۰۱/۱
تعداد کشورها	۱۳۹	-	-	۱۴۰	-	-	۱۳۷	-	-	۱۴۱	-	-

SOURCE: WEF, GCI, 2010-2021. (wef.org).

توجه: در گزارش سالانه رقابت، اطلاعات تعدادی از اعضا از جمله افغانستان، ازبکستان و ترکمنستان طی دوره درج نشده است.

صرفه‌های مقیاس

شکل‌گیری موفق یکپارچگی‌های اقتصادی، می‌تواند در صرفه‌های مقیاس مشهود باشد که از بزرگ‌شدن بازارها نشأت می‌گیرد. به‌طوری که قابل یادآوری است که حتی کشوری کوچک خارج از یکپارچگی اقتصادی نیز می‌تواند به کوچک بودن بازار داخلی خود غلبه نماید و با صدور کالا به سایر کشورها به طور اساسی به صرفه‌های ناشی از مقیاس در تولید دست یابد. صرفه‌های ناشی از مقیاس در ابعاد بنگاه، صنعت و اندازه اقتصاد کشورها قابل تعمیم است. در این مطالعه، صرفه‌های ناشی از مقیاس به اندازه اقتصاد و سیر تحولات در بلندمدت برای کشورهای عضو این دو سازمان مدنظر است. در واقع در سطح مطالعات تطبیقی اندازه اقتصاد کشورها، کشورهایی که اندازه اقتصاد بزرگ‌تری دارند، و طی دوره نسبت به رشد و توسعه اقتصادی اهتمام ورزیده‌اند، به میزان مناسبی از صرفه‌های مقیاس برخوردار بوده‌اند. پرسش این‌که آیا شکل‌گیری سازمان در صرفه‌های ناشی از مقیاس کلی و یکپارچگی کشورها تاثیرگذار بوده است؟ و بیشترین تاثیرپذیری از صرفه‌ها در این دو سازمان^۱ متعلق به کدام اعضا بوده است؟

تولید ناخالص داخلی SCO از ۲/۲ تریلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به ۲۴/۷ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳، با شاخص عملکرد ۱۱۲۲ و نرخ رشد سالانه چشمگیر ۱۱/۱ درصد را شاهد بوده است؛ به‌طوری که سهم سازمان از اقتصاد جهانی از ۶/۵ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۲۳/۴ درصد در سال ۲۰۲۳ با شاخص عملکرد ۳۶۰/۲ و نرخ رشد سالانه ۵/۷ درصد، ۱۶/۹ درصد واحد افزایش فوق‌العاده‌ای را تجربه کرده است. همچنین تولید ناخالص داخلی BRICS-Plus از ۳/۳ تریلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به ۲۸/۵ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳، با شاخص عملکرد ۸۷۳ و نرخ رشد سالانه ۹/۹ درصد عملکرد مناسب‌تری را شاهد بوده است؛ به‌طوری که سهم این گروه از اقتصاد جهانی از ۹/۶ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۲۷/۰ درصد در سال ۲۰۲۳ با شاخص عملکرد ۲۸۰ و نرخ رشد سالانه ۴/۶ درصد، ۱۷/۴ درصد واحد افزایش فوق‌العاده‌ای را تجربه کرده است. هم‌اینک این دو سازمان به ترتیب با ۲۳/۴٪ و ۲۷/۰٪ از اندازه اقتصاد جهان، بازیگران موثری در بین یکپارچگی‌های جهان هستند، البته آهنگ رشد هر دو سازمان در دو دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ چشمگیر است، اما آهنگ رشد هر دو در دهه ۲۰۲۰ متوقف شده است. اینک پرسش این است که عملکرد مناسب تولید ناخالص داخلی این دو سازمان و افزایش سهم از اقتصاد جهانی ناشی از شکل‌گیری این دو سازمان است، یا خارج از آن؟ در پاسخ می‌توان گفت قطعاً تمام این منافع ناشی از شکل‌گیری این دو سازمان نبوده، اما شکل‌گیری این یکپارچگی‌ها در خلق این منافع

۱. مجموعه متغیرهای اقتصاد کلان، از جمله تورم و رشد اقتصادی یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی، به طور غیر مستقیم و در شرایط اتحادیه کامل اقتصادی (که با تحرک عوامل و سیاست‌های اقتصادی واحد) متاثر می‌شوند. در واقع متغیرهای اقتصاد کلان در هر کشور متاثر از سیاست‌های پولی و مالی (داخلی) و سیاست تجاری آن کشور است. همچنین، عوامل متعدد ساختاری در کشورها مانند نهادها، شرایط سیاسی، ثبات محیط اقتصاد کلان، فضای کسب و کار و تکنه‌های غیر اقتصادی از جمله تحریم‌ها و نظایر آن، به شدت تاثیرگذار هستند، که نمونه بارز آن برای اقتصاد ایران در دهه ۱۳۹۰ رخ داد و بیم آن می‌رود که همچنان تداوم یابد.

کاملاً بی‌تأثیر نیز نبوده است.

پرسش دوم این‌که آیا تمامی کشورهای عضو این دو سازمان به یک میزان به‌صورت مطلق و نسبی از منافع اقتصادی ناشی از صرفه‌های مقیاس بهره‌برده‌اند؟ در پاسخ باید گفت که یکایک کشورهای عضو به یک میزان منافع نبرده‌اند؛ بلکه برخی بیشترین منافع و برخی دیگر کم‌ترین منافع را کسب نموده‌اند. برای مثال، بالاترین منافع اقتصادی در بین کشورهای عضو SCO به طور مطلق و نسبی به ترتیب از آن دو کشور چین (۱۲/۴ درصد) و قزاقستان (۱۲/۳ درصد) بوده است. به این ترتیب در این بین چین و قزاقستان با نرخ رشد بیش از ۱۲ درصد در بلندمدت، نقش ممتاز و اثرگذاری ایفا کرده‌اند. همچنین در بریکس پلاس بالاترین منافع اقتصادی به طور مطلق و نسبی از آن چین بوده است. مطابق نتایج پژوهش، اندازه تولید ناخالص داخلی چین از ۱/۲ تریلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به ۱۷/۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳ با شاخص عملکرد ۱۴۶۹ و نرخ رشد سالانه ۱۲/۴ درصد مواجه بوده است. بدین ترتیب سهم چین از تولید ناخالص داخلی SCO و بریکس پلاس به ترتیب از ۵۵ درصد و ۳۷/۲ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۷۲/۱ درصد و ۶۲/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی این دو در سال ۲۰۲۳، به ترتیب با ۱۷/۱ درصد و ۲۵/۳ درصد واحد افزایش چشمگیری را شاهد بوده است. بنابراین چین برنده نخست برخورداری از منافع اقتصادی شکل‌گیری این دو یکپارچگی بوده است. البته با مقیاس بسیار کوچک‌تر، قزاقستان از جنبه آهنگ رشد برخورداری از صرفه‌های مقیاس، همانند تجربه چین را شاهد است. هم‌اینک چین در هر دو سازمان، بازیگری کاملاً مسلط محسوب می‌شود. هرچند آهنگ رشد چین در هر دو سازمان در دو دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ فوق‌العاده بوده است، اما آهنگ رشد چین در هر دو سازمان در دهه ۲۰۲۰ متوقف شده است. کشورهای عضو این دو سازمان به یک میزان از منافع صرفه‌های مقیاس بهره‌مند نبوده‌اند و تمام این منافع برای اعضا ناشی از شکل‌گیری سازمان نبوده است؛ اما شکل‌گیری این دو سازمان در خلق این منافع اقتصادی برای این کشورها بی‌تأثیر نیز نبوده است.

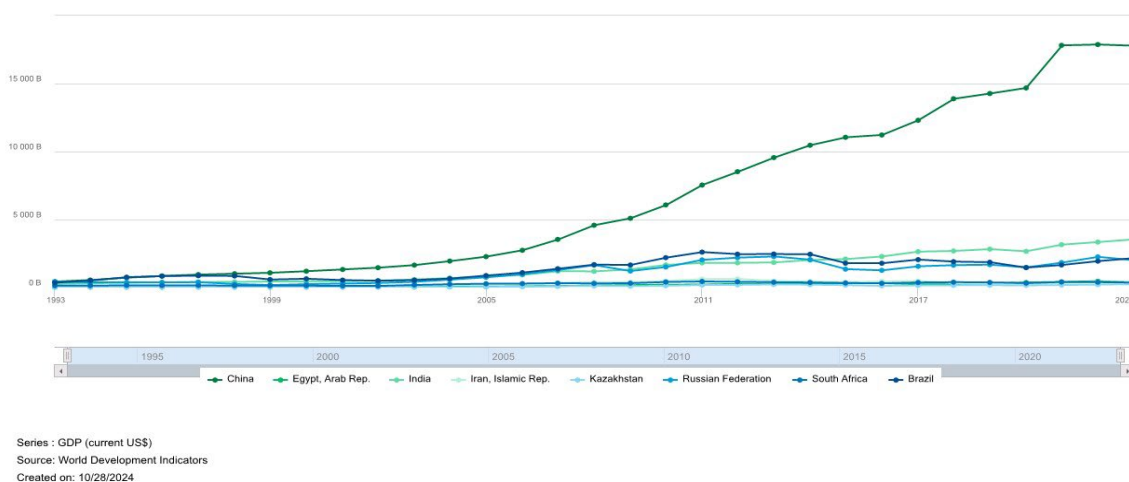
سوم، بر مبنای داده‌های گذشته‌نگر بلندمدت، در هر دو سازمان تولید ناخالص داخلی ایران از ۱۱۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۴۰۱/۵ میلیارد دلار با شاخص عملکرد ۳۶۶/۳ و نرخ رشد ۵/۸ درصد توأم با نوسان شدید مواجه بوده است؛ به طوری که طی این دوره حداقل و حداکثر تولید ناخالص داخلی ایران ۲۴۰ و ۴۸۷ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۱۰ رخ داده است. همچنین سهم ایران از تولید ناخالص داخلی SCO و بریکس پلاس به ترتیب از ۵ درصد و ۳/۴ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۱/۶ درصد و ۱/۴ درصد در سال ۲۰۲۳ به ترتیب با ۳/۴ درصد و ۲ درصد واحد، به طور چشمگیری رو به کاهش گذاشته است. عملکرد اقتصادی ایران در بلندمدت مدنظر در قیاس با عملکرد هر دو سازمان به‌ویژه کشورهای عضو پیش‌رو در هر دو سازمان به هیچ وجه قابل دفاع نبوده و نظر به رشد اقتصادی پایین توأم با نوسان شدید، قابل تأمل بوده و برای رشد اقتصادی فراگیر بلندمدت، باید تدابیری جدی اندیشیده شود.

جدول ۶. اندازه اقتصاد؛ تولید ناخالص داخلی اعضای SCO و BRICS-PLUS در بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ (به قیمت دلار جاری)

جایگاه موقعیت و آهنگ رشد	رشد سالانه	شاخص عملکرد	تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)							شرح
			۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۰	
چین	۱۲/۴	۱۴۶۹	۱۷۷۹۵	۱۷۸۸۲	۱۷۸۲۱	۱۴۶۸۸	۱۱۰۶۲	۶۰۸۷/۲	۱۲۱۱/۳	
روسیه	موثر و رشد بالا	۷۷۸/۴	۲۰۲۱/۴	۲۲۶۶	۱۸۴۳/۴	۱۴۹۳/۱	۱۳۶۳/۵	۱۵۲۴/۹	۲۵۹/۷	
برزیل	موثر و رشد متوسط	۳۳۱/۷	۲۱۷۳/۷	۱۹۵۱/۹	۱۶۷۰/۶	۱۴۷۶/۱	۱۸۰۲/۲	۲۲۰۸/۸	۶۵۵/۴	
هند	موثر و رشد بالا	۷۵۷/۹	۳۵۴۹/۹	۳۳۵۳/۵	۳۱۶۷/۳	۲۶۷۴/۹	۲۱۰۳/۶	۱۶۷۵/۶	۴۶۸/۴	
آفریقای جنوبی	کم‌تأثیر و رشد پایین	۲۴۸/۹	۳۷۷/۸	۴۰۵/۳	۴۲۰/۱	۳۳۸/۳	۳۴۶/۷	۴۱۷/۴	۱۵۱/۸	
عربستان سعودی	متوسط و متوسط	۵۶۳/۴	۱۰۶۷/۶	۱۱۰۸/۶	۸۷۴/۲	۷۳۴/۳	۶۶۹/۵	۵۲۸/۲	۱۸۹/۵	
امارات	متوسط و متوسط	۴۸۳/۴	۵۰۴/۲	۵۰۷/۱	۴۱۵/۲	۳۴۹/۵	۳۷۰/۳	۳۰۰/۲	۱۰۴/۳	
مصر	متوسط و متوسط	۳۹۶/۷	۳۹۵/۹	۴۷۶/۷	۴۲۴/۷	۳۸۲/۸	۳۲۹/۴	۲۱۹/۰	۹۹/۸	
اتیوپی	کم‌تأثیر و رشد بالا	۱۹۹۶/۳	۱۶۳/۷	۱۲۶/۸	۱۱۱/۳	۱۰۷/۷	۶۴/۶	۲۹/۹	۸/۲	
ایران	متوسط و متوسط	۳۶۶/۳	۴۰۱/۵	۴۱۳/۴	۳۵۹/۱	۲۳۹/۷	۴۰۸/۲	۴۸۶/۸	۱۰۹/۶	
پاکستان	متوسط و متوسط	۳۴۰/۱	۳۳۸/۴	۳۷۴/۸	۳۴۸/۵	۳۰۰/۴	۳۰۰/۰	۱۹۶/۷	۹۹/۵	

جایگاه / موقعیت و آهنگ رشد	رشد سالانه	شاخص عملکرد	تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)							شرح
			۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۰	
بی‌تاثیر و متوسط	۶/۴	۴۱۴/۳	۱۴/۵	۱۴/۵	۱۴/۳	۲۰/۰	۱۹/۱	۱۵/۹	۳/۵	افغانستان
متوسط و رشد بالا	۱۲/۳	۱۴۲۸	۲۶۱/۴	۲۲۵/۵	۱۹۷/۱	۱۷۱/۱	۱۸۴/۴	۱۴۸/۰	۱۸/۳	قزاقستان
بی‌تاثیر و رشد بالا	۱۰/۵	۱۰۰۰	۱۴/۰	۱۲/۱	۹/۲	۸/۳	۶/۷	۴/۸	۱/۴	قرقیزستان
کم‌تاثیر و رشد بالا	۸/۵	۶۵۸/۷	۹۰/۹	۸۱/۱	۶۹/۶	۶۰/۲	۸۶/۲	۴۹/۸	۱۳/۸	ازبکستان
بی‌تاثیر و رشد بالا	۱۲/۰	۱۳۴۴/۴	۱۲/۱	۱۰/۷	۸/۹	۸/۱	۸/۳	۵/۶	۰/۹	تاجیکستان
کم‌تاثیر و متوسط	۷/۸	۵۶۶	۷۱/۹	۷۳/۸	۶۹/۷	۶۱/۴	۵۶/۵	۵۷/۲	۱۲/۷	بلاروس
بی‌تاثیر و رشد بالا	۱۳/۴	۱۸/۱	۱۹/۹	۱۷/۱	۱۵/۳	۱۳/۳	۱۱/۶	۷/۲	۱/۱	مغولستان
۲۴٪ سهم تاثیرگذار	۱۱/۱	۱۱۲۲۳	۲۴۶۹۱	۲۴۷۲۵	۲۳۹۲۳	۱۹۷۳۹	۱۵۶۱۰	۱۰۲۶۰	۲۲۰۰	جمع اعضا و سهم SCO
رشد ۱۱٪/باشتاب کاهنده	۵/۷	۳۶۰/۲۳	۲۳/۴۲	۲۴/۴۲	۲۴/۵۳	۲۳/۰۶	۲۰/۷۱	۱۵/۴۳	۶/۵	
۲۷٪ سهم تاثیرگذار	+۹/۸۸	۸۷۳/۳	۲۸۴۵۱	۲۸۴۹۳	۲۷۱۰۷	۲۳۴۸۵	۱۸۵۲۰	۱۳۴۷۸	۳۲۵۸	جمع اعضا و سهم BRICS-PLUS
رشد ۱۰٪/شتاب کاهنده	۴/۵۸	۲۸۰/۱۷	۲۶/۹۸	۲۸/۱۵	۲۷/۲	۲۶/۲۷	۲۴/۶۱	۲۰/۲۶	۹/۶۳	
رشد بلندمدت سالانه ۵٪	۵/۰۷	۳۱۱/۶	۱۰۵/۴۴	۱۰۱/۲۳	۹۷/۵۳	۸۵/۵۸	۷۵/۳۶	۶۶/۵۱	۳۳/۸۴	جهان (B\$)

Source: World Bank (2024) & UNCTAD, *HANDBOOK OF STATISTICS*, 2000-23).

شکل ۱. روند تحولات بلندمدت اندازه اقتصاد کشورهای منتخب SCO و BRICS-PLUS از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ (میلیارد دلار)

مطابق نمودار ۸ کشور منتخب از SCO و BRICS-Plus، چین، هند و برزیل با آهنگ رشد مداوم و با نوسان کم، اما رشد اقتصادی ایران پرنوسان و متلاطم بوده است؛ به طوری که در انتهای دوره اندازه اقتصاد این کشورها از ایران پیشی گرفته است.

تشویق سرمایه‌گذاری‌ها

شکل‌گیری موفق دو سازمان SCO و بریکس پلاس در تشویق سرمایه‌گذاری‌ها با انگیزه کسب سود از بازارهای بزرگ و رقابتی کاملاً آشکار است. به علاوه، شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی باعث می‌شود تا کشورهای غیر عضو به ارائه تسهیلات تولیدی به آن یکپارچگی بپردازند. این تسهیلات تولیدی جهت مقابله با موانع تجاری وضع شده بر محصولات اعضای خارجی طراحی شده است. این تسهیلات به «تعرفه کارخانه‌ای» معروف هستند، سرمایه‌گذاری‌های عظیم بنگاه‌های ایالات متحده بعد از سال ۱۹۵۵ در اروپا را نباید جدا از چنین رشد سریعی در بازار مورد بررسی قرار داد. جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) سازمان SCO و بریکس پلاس و اعضا در بلندمدت و نقش جهانی آن گویای آن است که:

1. Foreign Direction Investment

۱- در دو دهه گذشته جریان FDI جهان دوره‌ای پرنوسان و متلاطم را تجربه کرده است؛ به طوری که رکورد جریان سرمایه‌گذاری خارجی به ارزش ۲/۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۵ شکسته شده، حال آن‌که در انتهای دوره در سال ۲۰۲۳ به رقم ۸۴۸ میلیارد دلار سقوط کرده است. به این ترتیب جریان سرمایه‌گذاری خارجی متأثر از مجموعه عوامل اقتصادی و غیراقتصادی، فراز و فرودها، رونق و رکود، تلاطمات و نوسان‌های پرتعدادی را در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تجربه کرده است.

۲- ارزش جریان ورودی FDI دو سازمان SCO و بریکس پلاس به ترتیب از ۵۰/۳ میلیارد دلار و ۵۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ طی دو دهه اخیر پیوسته با نوسان رو به افزایش گذاشته، به طوری که رکورد ارزش جریان ورودی SCO به ارقام ۴۴۳/۴ میلیارد دلار و ۵۷۰/۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ شکسته شد. ارزش جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی این دو سازمان با نوسان تا سال ۲۰۲۱ رو به افزایش گذاشته است، و اما در چند سال اخیر به شدت سقوط کرده است؛ به طوری که در سال ۲۰۲۳ به ترتیب به ۸۶/۴ میلیارد دلار و ۱۹۶ میلیارد دلار رسیده که در مقایسه با سال ۲۰۲۱، حدود یک پنجم و یک سوم سقوط کرده است. سهم جهانی جریان ورودی FDI دو سازمان SCO و بریکس پلاس به ترتیب از ۳/۲ درصد و ۳/۴ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۲۸/۲ و ۳۲/۹ درصد در سال ۲۰۲۰ روبرو افزایش گذاشته است. در واقع ارزش و سهم جریان ورودی FDI این دو سازمان با شکل‌گیری به‌طور معناداری طی دوره رو به افزایش گذاشته است؛ به طوری که در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ رکورد جذب جریان سرمایه‌گذاری خارجی شکسته شد. این دو سازمان به ترتیب با ۲۸/۲ و ۳۲/۹٪ از اندازه جریان ورودی سرمایه‌گذاری جهان در سال ۲۰۲۰، بازیگران موثری در بین یکپارچگی‌های جهان محسوب می‌شوند، البته آهنگ رشد هر دو سازمان در دو دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ چشمگیر است، اما آهنگ رشد هر دو در دهه ۲۰۲۰، از سال ۲۰۲۲ متوقف شده است. درمورد این‌که چه میزان از این افزایش جریان ورودی FDI به طور مشخص متأثر از شکل‌گیری هر دو سازمان بوده و چه میزان به مجموعه عواملی خارج از شکل‌گیری ارتباط دارد، باید اذعان داشت که بی‌تردید شکل‌گیری این دو سازمان در این افزایش ارزش و سهم جهانی جریان ورودی FDI دو سازمان SCO و بریکس نقش ایفا نموده است؛ اما جذب جریان ورودی به عملکرد اقتصادی مشخص یکایک کشورهای عضو برمی‌گردد.

۳- در بین اعضای دو سازمان SCO و بریکس پلاس، برخی اعضا حضور پررنگ و موثرتری داشته‌اند؛ اما نقش و جایگاه چین در بسیاری از سال‌ها در جریان ورودی FDI هر دو سازمان مسلط بوده و طی دوره بلندمدت این تأثیرگذاری تداوم داشته است. به طوری که ارزش جریان ورودی FDI چین در بین اعضای هر دو سازمان با ۳۴۴/۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ پیوسته رکورد شکسته است و بنابراین سلطه چین در جریان ورودی FDI و سهم از کل FDI هر دو سازمان از سال ۲۰۱۰ پیوسته و توأمان تداوم داشته است. آهنگ رشد FDI چین در دو دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ چشمگیر است؛ اما آهنگ رشد، از سال ۲۰۲۲ متوقف شده است. به‌علاوه کشورهای قزاقستان و ازبکستان، واقع در آسیای مرکزی، که عضو SCO نیز هستند، در جذب جریان FDI موفق عمل کرده‌اند. همچنین در بین اعضای بریکس پلاس، یکایک اعضا حضور مؤثر و پررنگی داشته‌اند، اما نقش و جایگاه هند و برزیل در بسیاری از سال‌ها در جریان ورودی FDI مؤثر بوده و طی دوره بلندمدت این تأثیرگذاری تداوم داشته است. اعضای دو سازمان SCO و بریکس پلاس کمابیش به تناسب اندازه اقتصاد و توسعه تعامل با جهان، از جریان متقابل به‌ویژه ورودی FDI بهره مند بوده‌اند، اما در این بین ایران به تناسب اندازه اقتصاد از جریان FDI ورودی طی این دوره کم‌ترین بهره را برده است. ایران با وجود عضویت در هر دو سازمان در ابتدای دهه ۲۰۲۰ به دلایلی نقش و تأثیر معناداری در ارتقای جریان ورودی FDI ایفا نکرده است. جریان FDI ایران به مراتب از جریان مستقیم خارجی جهانی پرنوسان‌تر و متلاطم‌تر بوده و گویای آن است که فراتر از محیط پریسک، تکانه‌ها و شوک‌های برون‌زای غیرکنترلی از جمله تحریم‌ها، دلالتی تعیین‌کننده داشته است.

جدول ۷. جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی SCO و BRICS-PLUS، با مناطق و اقتصادها، ۲۰۲۳-۲۰۱۷ (میلیون دلار و درصد)

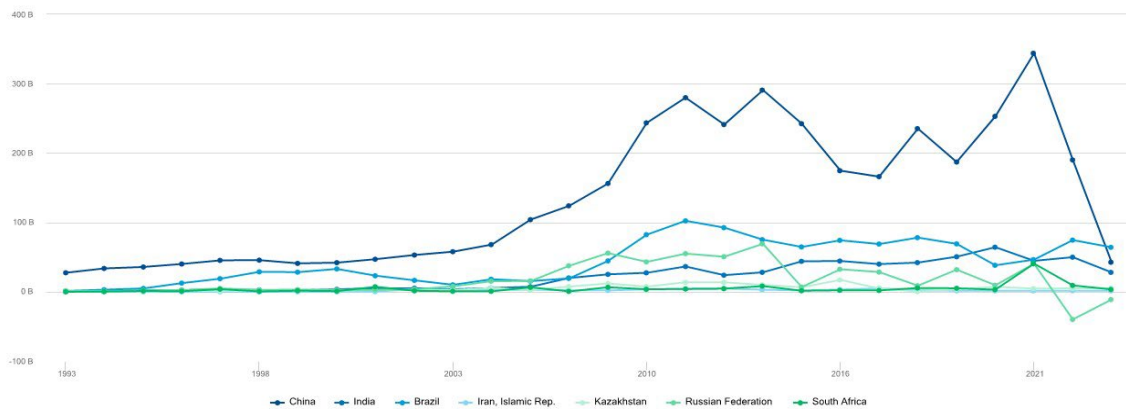
ارزیابی جایگاه و عملکرد جریان FDI دو جانبه SCO و BRICS-PLUS	رشد سالانه	ارزش								شرح
		شخص ۱۰۰=۲۰۰۰	۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۰	
تا سال ۲۰۲۱ مسلط و رکوردار جذب سرمایه در جهان			۴۲۷۲۸	۱۹۰۲۰۴	۳۴۴۰۷۵	۲۵۳۰۹۶	۲۴۲۴۸۹	۲۴۳۷۰۳	۴۲۰۹۵	چین
تا سال ۲۰۲۱ عملکرد مطلوب در جذب سرمایه در جهان	-۱۱۱۳۳	-۳۹۸۰۱	۴۰۴۵۰	۹۴۷۹	۶۸۵۳	۴۳۱۶۸	۲۶۷۸	روسیه
پیوسته طی دوره تأثیرگذار در جذب سرمایه	۲/۹	۱۹۴/۷	۶۴۲۲۷	۷۴۶۰۶	۴۶۴۴۱	۳۸۲۷۰	۶۴۷۳۸	۸۲۳۹۰	۳۲۹۹۵	برزیل
تا سال ۲۰۲۱ عملکرد مطلوب در جذب سرمایه	۹/۴	۷۸۳/۲	۲۸۰۷۰	۴۹۹۴۰	۴۴۷۲۷	۶۴۳۶۲	۴۴۰۰۹	۲۷۳۹۷	۳۵۸۴	هند
تا سال ۲۰۲۱ عملکرد مطلوب در جذب سرمایه	۵/۷	۳۵۵/۲	۳۴۴۲	۹۲۳۹	۴۰۶۵۹	۳۱۵۴	۱۵۲۱	۳۶۹۳	۹۶۹	آفریقای جنوبی
تا سال ۲۰۲۱ عملکرد مطلوب در جذب سرمایه	۴/۱	۲۵۲/۵	۱۲۳۱۹	۲۸۰۵۵	۲۳۱۱۲	۱۶۲۱	۳۹۷۱	۴۸۷۹	-۱۸۸۱	عربستان سعودی
جایگاه تأثیرگذار در بلندمدت و عملکرد مطلوب	۵/۶	۳۴۸/۸	۳۰۶۸۸	۲۲۷۳۷	۲۰۶۶۷	۱۹۸۸۴	۸۵۵۱	۸۷۹۷	-۵۰۶	امارات
تدریجاً اثرگذار در بلندمدت و عملکرد مطلوب	۹/۴	۷۹۶/۸	۹۸۴۱	۱۱۴۰۰	۵۱۲۲	۵۸۵۲	۶۹۲۵/۲	۶۳۸۶	۱۲۳۵	مصر
تدریجاً اثرگذار در بلندمدت و عملکرد مطلوب	۱۴/۹	۲۴۱۷	۳۲۶۳	۳۶۷۰	۴۲۵۹	۲۳۹۷	۲۶۲۷	۲۸۸	۱۳۵	اتیوپی
پایین‌ترین جذب FDI، پرنوسان، و رو به افول	۱۶/۹	۳۶۴۶/۲	۱۴۲۲	۱۵۰۰	۱۴۲۵	۱۳۴۲	۲۰۵۰	۳۶۴۹	۳۹	ایران
جایگاه ضعیف و پرنوسان (زیگزاگی)	۸/۰	۵۹۰/۳	۱۸۱۸	۱۴۶۲	۲۱۴۷	۲۰۵۷	۱۶۷۳	۲۰۲۲	۳۰۸	پاکستان
پرنوسان و متلاطم و اخیراً روبه افول	۲۰/۶	۱۳/۰	۱۶۹/۱	۱۹۰/۸	۰/۲	افغانستان
ارتقای جایگاه با رشد ۶٪، پیش‌روترین در جذب FDI	۶/۱	۳۸۷	۵۳۰۴	۵۰۶۷	۴۵۶۷	۷۲۰۶	۶۵۷۷/۸	۷۴۵۶/۱	۱۳۷۰/۵	قزاقستان
پرنوسان و متلاطم و اخیراً رو به افول	۰/۲	۱۰۳/۷	۴۹۰/۴	۵۴/۸	۲۲۶/۲	-۴۱۰/۵	۱۱۴۴/۱	۴۷۲/۸	-۲/۴	قرقیزستان
ارتقای سهم با رشد ۱۱٪، پیش‌روترین در جذب FDI	۸/۱	۵۹۸/۳	۱۴۰/۶	۱۷۴/۰	۸۴/۰	۱۰۶/۵	۴۵۴/۰	۹۳/۹	۲۳/۵	تاجیکستان
ارتقای سهم با رشد ۱۶٪، پیش‌روترین در جذب FDI	۱۵/۷	۲۸۷۰	۲۱۴۴	۲۶۵۴	۲۲۸۰	۱۷۲۸	۱۰۴۱	۱۶۶۳	۷۴/۷	ازبکستان
تدریجاً اثرگذار در بلندمدت و عملکرد مطلوب	۱۳/۲	۱۷۳۹	۲۰۷۰	۱۶۱۳	۱۲۳۱	۱۳۹۳	۱۶۵۲	۱۳۹۳	۱۱۹	بلاروس
تدریجاً اثرگذار در بلندمدت و عملکرد بسیار مطلوب	۱۷/۶	۴۱۶۳	۲۲۴۸	۲۵۰۴	۲۱۷۳	۱۷۱۹	۹۴	۱۶۹۱	۵۴	مغولستان
ارتقای جایگاه از ۲/۲٪ به ۲۸/۲٪ تا ۲۰۲۰ و اخیراً رو به کاهش، پیش‌روترین اقتصادها در جذب FDI	۲/۳۸	۱۷۱/۶۸	۸۶۴۳۵	۲۵۵۱۷۳	۴۴۳۴۰۶	۳۴۲۵۰۲	۳۰۸۲۰۶	۳۳۲۹۰۰	۵۰۳۴۶	جمع و سهم SCO
	۵/۱۵	۳۱۷/۴۵	۱۰/۱۹	۱۴/۲۰	۱۹/۳۵	۲۸/۲۳	۱۱/۰	۱۸/۰۹	۳/۲۱	

ارزیابی جایگاه و عملکرد جریان FDI دوجانبه SCO و BRICS-PLUS	رشد سالانه	ارزش								شرح
		شاخص ۱۰۰=۲۰۰۰	۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۰	
ارتقای جایگاه از ۳/۴٪ به ۳۳٪ تا ۲۰۲۰ و اخیراً روبه کاهش، پیش‌روترین اقتصادها در جذب FDI	۵/۸	۳۶۲/۷	۱۹۶۰۰۰	۳۹۱۳۵۱	۵۷۰۹۳۷	۳۹۹۴۵۷	۳۸۳۷۳۴	۴۲۴۳۵۰	۵۴۰۳۴	جمع و سهم BRICS-PLUS
	۸/۶	۶۷۱/۸	۲۳/۱۱	۲۱/۷۷	۲۴/۹۲	۳۲/۹۳	۱۳/۶۹	۲۳/۰۶	۳/۴۴	
جریان بلندمدت سرمایه جهانی در دامنه ۵۴ و ۱۴۶ پرنوسان، متلاطم و روبه کاهش	-۲/۶	۵۴/۰	۸۴۸	۱۷۹۷	۲۲۹۱	۱۲۱۳	۲۸۰۲/۳	۱۸۴۰	۱۵۶۹	جهان (BS)
	-۲/۶	۵۴	۵۴	۱۱۵	۱۴۶	۷۷	۱۷۸/۶	۱۱۷	۱۰۰	

منبع: گزارش سرمایه‌گذاری جهانی اکتاد، ۲۰۲۳، ۲۰۱-۱۹۵ (UNCTAD, World Investment Report 2023, pp:195-201).

۴- برخلاف اعضای بریکس پلاس، بسیاری از اعضای SCO به جز چین و هند، نظر به بنیه ضعیف اقتصادی، در جریان خروجی FDI حضور مؤثری نداشته‌اند و در جریان ورودی FDI نیز تعداد معدودی عضو شامل چین، هند، قزاقستان و ازبکستان جایگاه مناسبی در منطقه SCO دارند. همچنین روند جریان دوطرفه پرنوسان بوده و با فراز و فرودی جدی مواجه است. در این بین ایران از فرصت‌های جریان سرمایه‌گذاری بهره‌برداری مناسبی نداشته است. در واقع با وجود افزایش منافع سرمایه‌گذاری SCO و بریکس، ایران از این جریان سرمایه‌گذاری منافع خاصی به‌دست نیاورده است.

مطابق نمودار (۲)، روند تحولات جریان خالص ورودی بلندمدت FDI کشورهای منتخب از SCO و بریکس پلاس، با آهنگ رشد مداوم و با نوسان کم، و اما رشد جریان ورودی FDI ایران پرنوسان و متلاطم بوده است؛ به‌طوری‌که در انتهای دوره، جریان ورودی FDI هر ۶ کشور از ایران پیشی گرفته است.

Series : Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)
Source: World Development Indicators
Created on: 10/28/2024

نمودار ۲. روند تحولات بلندمدت جریان ورودی FDI کشورهای منتخب سازمان SCO و BRICS-PLUS از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳

استفاده مطلوب از منابع اقتصادی

شکل‌گیری موفق و سرآمد SCO و بریکس پلاس و ارتقای آن به بازار مشترک و اتحادیه کامل اقتصادی، تحرک کاملاً آزاد نیروی کار و سرمایه باعث استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی در یکایک اعضا و کل این دو سازمان خواهد شد. یکپارچگی اقتصادی با وجود شرایط چندگانه، با احتمال بیشتری می‌تواند به خلق تجارت و افزایش رفاه منجر شود. دلیل موفقیت بیشتر اعضای اتحادیه اروپا نسبت به سایر اتحادیه‌ها این است که اقتصاد اعضای این اتحادیه به جای آن که مکمل یکدیگر باشند، بیشتر رقیب هم هستند.

بعلاوه، از نظر جغرافیایی نیز اتحادیه اروپا به یکدیگر نزدیک‌تر هستند و تجارت بین آن‌ها نیز قبل از شکل‌گیری اتحادیه پیش‌تر بوده است. منافع ایستای رفاهی با شکل‌گیری اتحادیه، دارای آثار رفاهی چون کاهش تشریفات اداری^۱، تغییر (بهبود یا بدتر شدن) رابطه مبادله کل^۲ و قدرت چانه‌زنی^۳ اتحادیه در قیاس با تک‌تک اعضا است.

جدول ۸. الزامات و شرایط لازم در یکپارچگی اقتصادی برای خلق تجارت و افزایش رفاه اقتصادی

ایران	BRICS- p	SCO	الزامات و شرایط لازم در یکپارچگی اقتصادی برای خلق تجارت و افزایش رفاه اقتصادی
+	+	+	۱ موانع تجاری کشورهای عضو قبل از شکل‌گیری زیاد باشد. در این صورت شکل‌گیری به‌جای آن که موجب انحراف تجارت از کشورهای غیرعضو به کشورهای عضو شود، به احتمال زیاد باعث خلق تجارت می‌شود.
-	-	-	۲ موانع تجاری کشورهای عضو یکپارچگی اقتصادی با بقیه کشورهای غیر عضو جهان کم باشد. در این صورت شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی با احتمال کم‌تری موجب انحراف تجارت می‌شود.
+	+	+	۳ تعداد کشورهای تشکیل‌دهنده یکپارچگی اقتصادی بیش‌تر و اندازه هر یک بزرگ‌تر باشد. تحت چنین شرایطی با احتمال زیاد، تولیدکنندگان با هزینه کم‌تر در اتحادیه خواهند ماند.
+	+	+	۴ اقتصاد اعضای یکپارچگی اقتصادی به‌جای آن که مکمل یکدیگر باشند، بیش‌تر رقابتی‌اند. در این صورت با شکل‌گیری، فرصت‌های بیشتری برای تخصص در تولید و خلق تجارت فراهم می‌شود. بنابراین شکل‌گیری یکپارچگی با دو کشور صنعتی رقیب به‌جای دو کشور صنعتی و کشاورزی مکمل، با احتمال بیشتری موجب افزایش رفاه می‌شود.
+	+	+	۵ کشورهای عضو یکپارچگی اقتصادی از نظر جغرافیایی به یکدیگر نزدیک‌تر باشند (مزیت نزدیکی جغرافیایی). در این صورت هزینه‌های حمل و نقل و جابه‌جایی مبادلات کالایی مانع تجارت میان اعضا نخواهد شد.
+	+	+	۶ ارتباط اقتصادی میان اعضای بالقوه یکپارچگی اقتصادی و تجارت میان کشورها قبل از شکل‌گیری بیش‌تر باشد. در این صورت با شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی فرصت‌های بیشتری برای کسب منافع رفاهی فراهم می‌شود.

منبع: نگارنده؛ مروری بر مطالعات ادبیات منطقه‌گرایی

نتیجه‌گیری

منطقه‌گرایی میان کشورها، امروزه به یکی از اصلی‌ترین گزینه‌های برقراری ارتباط جهانی میان دولت‌ها تبدیل شده است. در بلوک‌بندی‌ها اهداف و مقاصد گوناگون دنبال می‌شود که اصل منفعت پایه و بنیان این اهداف را تشکیل می‌دهد. مناطق گوناگون جهان با درک اهمیت موقعیت ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک خود، دارای سازه‌های منطقه‌ای با درجات متفاوت منطقه‌گرایی هستند. دو نمونه از سازمان‌های منطقه‌ای اثرگذار، سازمان همکاری شانگهای و بریکس پلاس هستند که ایران اخیراً به عضویت آن‌ها درآمده است. با وجود گذشت دو دهه از شکل‌گیری این دو سازمان، آن‌ها هنوز در مراحل نخست تکامل منطقه‌گرایی هستند. مقاله حاضر با هدف ارزیابی منافع پویای اقتصادی کشورهای عضو در این دو سازمان با تأکید بر جایگاه و موقعیت ایران تدوین یافته است. بدین منظور، مطالعه جنبه‌های مختلف اثرگذار این دو سازمان بر توسعه منافع پویای ژئواکونومیک ایران منطبق بر اصل منفعت، از دغدغه‌های پژوهش است. بنابراین به طور اخص در این تحقیق منافع پویای عضویت ایران در این دو سازمان مورد بررسی قرار گرفته است. مقاله حاضر به منافع پویای شکل‌گیری این دو سازمان از ابعاد و جنبه‌های رقابت ملی، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ پرداخته است. نتایج پژوهش گویای آن است که هر دو سازمان در رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس و جریان سرمایه‌گذاری‌ها طی دوره بلندمدت مطالعه، به جایگاه مناسبی در سطح جهانی ارتقا یافته‌اند. با وجود این که ایران اخیراً به عضویت این سازمان‌ها درآمده است، اما در ارزیابی منافع اقتصادی^۴ گانه پیش‌گفته، منافع معناداری برای ایران حاصل نشده است. این در شرایطی است که هر دو سازمان و بسیاری از اعضا، به خصوص کشورهای نوظهور و تازه‌صنعتی عضو، بیشترین منافع پویا را کسب نموده‌اند. برای نمونه بسیاری از کشورهای این دو سازمان در رقابت جهانی ارتقا یافته‌اند. سهم سازمان از جریان سرمایه‌گذاری خارجی جهان از کمتر از ۳/۴ و ۳/۴

۱. از طریق صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری با حذف تشکیلات اداری گمرک، پست‌های گمرکی و پلیس مرزی کشورهای عضو به دست می‌آید.

۲. با کاهش تقاضا برای واردات از سایر کشورها و عرضه صادرات به سایر کشورهای جهان به احتمال زیاد منجر به بهبود رابطه مبادله می‌شود.

۳. اتحادیه به مانند یک واحد منفرد در مذاکرات بین‌المللی شرکت می‌کند و در صحت این مسئله به‌ویژه اتحادیه‌های موفق شکی وجود ندارد.

درصد در ابتدای دوره به ۲۸/۲ و ۳۲/۹ درصد در سال ۲۰۲۰ رکورد شکسته است. البته آهنگ رشد در دهه ۲۰۲۰ بر خلاف دو دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ در هر دو سازمان متوقف شده است و همچنین صرفه‌های مقیاس بین کشوری با معرفی اندازه اقتصاد برای هر دو سازمان به ترتیب از ۶/۵ و ۹/۶ درصد به ۲۴/۴ و ۲۸/۲ درصد در سال ۲۰۲۲ ارتقا یافته است. تمام این منافع رفاهی پویا حاصل رقابت، جریان سرمایه و توسعه تجارت اعضا از شکل‌گیری این دو سازمان نبوده است، اما شکل‌گیری آن کاملاً بی‌تأثیر نبوده است. آهنگ رشد و توسعه شتابان اعضای سازمان همکاری شانگهای (چین، هند، قزاقستان، ازبکستان) و بریکس (چین، هند و برزیل) در بلندمدت متأثر از توسعه تجارت و جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی و ثبات محیط اقتصاد کلان (نرخ تورم پایین) بوده است. به‌علاوه همه اعضا از این منافع به یک میزان منافع کسب نکرده‌اند؛ به طوری که بالاترین منافع از جنبه افزایش سهم توأم با رشد شتابان از آن کشورهای پیش‌گفته است. این در شرایطی است که آثار و منافع رفاهی پویا برای ایران از جنبه‌ها و ابعاد رقابت، صرفه‌های مقیاس و جریان سرمایه‌گذاری خارجی ناچیز بوده است. بنابراین توصیه اکید مطالعه این است که برای ارتقای منافع پویای ایران در ابعاد رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل با محوریت بازار کار اهتمام جدی و تدابیر بنیادینی اندیشیده شود.

قدردانی

نویسندگان مراتب تشکر و قدردانی خود را از موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی به سبب حمایت مالی از این رساله دکتری دانشگاه علامه طباطبایی اعلام می‌دارند.

تعارض منافع

این مقاله مشمول هیچ گونه تعارض منافع نیست.

منابع

- امیراحمدیان، ب. و حسینی، م. ع. (۱۳۹۰). مطالعه جایگاه ژئواکونومی سازمان همکاری شانگهای در جهان، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، انجمن ژئوپلیتیک ایران، پاییز، ش. ۳، سال. ۷، ۱۰۱-۱۳۵.
- بالام، دیوید و مایکل وست (۱۳۹۷). درآمدی بر اقتصاد سیاسی بین‌الملل، مترجمین: احمد ساعی و عبدالحمید سیفی، فصل هفتم: منطقه‌گرایی و تجارت بین‌الملل، ۱۲۷-۱۳۹، نشر قومس، چاپ دوم، ۱۳۹۷، ۲۹۶ ص.
- حسینی، م. ع. و امیراحمدیان، ب. و نصیرزاد، م. (۱۳۹۷). مطالعه شاخص‌های توسعه‌ای کشورهای ساحلی خزر در فرایند منطقه‌گرایی. مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، بهار و تابستان، ش. ۱، سال ۱۱، ۵۹-۸۰.
- حسینی، میرعبداله، و بزرگی، وحید. (۱۳۸۱). شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی اقتصادی منطقه‌ای. پژوهشنامه بازرگانی، ۶(۲۳)، ۱-۳۷. SID. <https://sid.ir/paper/7281/fa>
- حسینی، میرعبداله، و هومن، تقی. (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای عضو اکو در فرایند منطقه‌گرایی. دانش و توسعه، تابستان، ۶(۲۰)، ۱۱-۴۲. SID. <https://sid.ir/paper/75707/fa>
- حسینی، م. ع. (۱۳۹۰). توسعه تجارت ایران با سازمان همکاری شانگهای، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۵۰ راسخی، سعید، و حسینی، میرعبداله. (۱۳۹۶). ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه‌ی دریای خزر. مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، بهار و تابستان، ۱۰(۱۱)، ۶۷-۸۳.
- SID. <https://sid.ir/paper/151287/fa>
- رحمانی، میترا. (۱۳۸۴). برآورد توان بالقوه تجارت ایران در گروه هشت (D-8). پژوهشنامه بازرگانی، ۹(۳۶)، ۱۸۵-۲۱۱. SID. <https://sid.ir/paper/368341/fa>
- مبارک، اصغر. (۱۴۰۱). بررسی اثرات فساد اقتصادی و ثبات قوانین بر شاخص توسعه انسانی در کشورهای گروه هشت و هفت. همایش ملی ارتقای شفافیت. SID. <https://sid.ir/paper/1030960/fa>

نजारزاده، رضا، و مهدوی راسخ، الهام. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر جهانی شدن بر توزیع درآمد در کشورهای عضو گروه دی هشت. پژوهشنامه بازرگانی، ۱۴(۵۴)، ۸۷-۱۰۹. SID. <https://sid.ir/paper/7509/fa>

مرادی حقیقی، فائزه؛ میرعبداله، حسینی و مهران، نصیرزاد (۱۴۰۲). منطقه‌گرایی ایران با سازمان همکاری شانگهای در مقایسه با اتحادیه اقتصادی اوراسیا، دوفصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ۶(۱)، شهرپور، ۲۵۷-۲۸۶. Doi: 10.2216/IPES.2023.8578.1531

- Hurrell, Andrew (1995). *Regionalism in Theoretical Perspective*, Oxford University Press, pp.39-45.
- Walter, Andrew (1999). *Regionalism, Globalization, and World Economic Order*, Oxford, Oxford University Press, p. 78.
- Asia-Pacific Countries Near Agreement on Trade, (1994). *New York Times*, 15 Nov, p.1.
- Cable Vincent (1994). *Trade Blocs: The Future of Regional Integration*, London: Royal Institute
- Ballam, David (1999). *Agricultural Trade Policy*, in Brain Hocking and Steven M. Guire, London, Routledge, pp. 52-66.
- Friedrich List (1966). *Political and Cosmopolitical Economy, in the National System of Political Economy*, New York, Augusts M. Kelley, Reprints of Economics Classic.
- Jacob E. Cooke, Ed. (1964). *The Reports of Alexander Hamilton*, New York, Harper & Row. https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm
- Taylor, Paul (1993). *International Organization in the Modern World, the Regional and Global Process*, London: Printing, p.7.
- Krugman, Poul (1998). *Strategic Trade Policy and the New International Economics*, Cambridge, MA, MIT press.
- Richard Gibb (1994). *Regionalism in the World Economy*, Chichester: John Willey and Sons, pp. 7-23.
- Gilpin, Robert (1987). *Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ, Princeton University Press, pp. 3-33.
- Robert Kuttner (1991). *the End of Laissez-Fair*, New York, Knopf, p. 157.
- Stefano Ann Lenway (1985). *The Politics of U.S International Trade, Protection, Expansion and Escape*, Maysh field, MA, Pittman Publishing.
- Strange, Susan (1988). *States and Markets: An Introduction to International Political Economy*, New YORK: Blackwell.
- U.S Plans Expanded Trade Zone, (1994). *New York Times*, 4 Feb, p.1.
- Will Treaty Give U.S Global Edge?, (1993). *Christian Science Monitor*, 17 Nov, p. 30.
- Almasi, H. (2012). Investigating status of developing eight (D8) countries' macroeconomic indices in line with developing economic cooperation with Iran. *African Journal of Business Management*, 6(20), 6166.
- Asian Development Bank (2022), *Integration Indicators technical notes*, <https://aric.adb.org/integration-indicators-technotes>
- Barry, Donald and Ronald C. Keith (1999). *Regionalism, Multilateralism, and the Politics of Global Trade*. Vancouver: UBC Press.
- Bernard Hoekman and Maurice Schiff (2002). *Benefiting from Regional Integration*, Development, Trade and the WTO, (Washington, D.C: The World Bank), p.553.
- Flach, L., Hildenbrand, H. M., & Teti, F. (2021). The regional comprehensive economic partnership agreement and its expected effects on world trade. *Inter-economics*, 56, 92-98.
- Harmsen, Richard and Leidy, Michael (1994). *Regional Trading Arrangements*, The Uruguay Round and Beyond, Background Papers II. https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm.
- International Monetary Fund (IMF) (1998-2022). *Direction of Trade Statistics Year book*, Washington: International Monetary Fund Publications. ([http://www. IMF.Org](http://www.IMF.Org))
- Melo, James (1992). *The New Regionalism in Trade Policy*, The World Bank.
- Özçalık, M., Erkan, B., & Bozduman, E. T. (2021). *ANALYSIS OF INTRA-INDUSTRY TRADE IN DEVELOPING (D8) COUNTRIES*.

- Öztürk, M. B. E. (2020). THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH AND EXPORT: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON D8 COUNTRIES. *The Journal of Social Science*, 4(7), 102-109.
- Pomfret, R. (2021). 'Regionalism' and the global trade system. *The World Economy*, 44(9), 2496-2514.
- Shah, M. H., & Samdani, S. (2015). Impact of trade liberalization on FDI inflows to D-8 countries. *Global Management Journal for Academic & Corporate Studies (GMJACS)*, 5(1), 30-37.
- Sheila, Page (2000). *Regionalism among Developing Countries*, Macmillan Press LTD. Overseas Development Institute. London.
- Soamiley Andriamanajara (2001). *Preferential Trade Agreements and the Multilateral Trading System*, *International Economic Review*, (Jan.), p. 2.
- Tahernejad, O., Fakheri, M., Shafae, S. M. M., & Fallahi, A. (2017). Investigating the impact of intragroup trade on the economic growth: Evidence from D8 member countries. *International Journal of Economic Perspectives*, 11(4), 1116-1128.
- UNCTAD. (2023). *World Investment Report, FDI/TNC database*. Geneva: Union Nation Conference Trade And Development. Retrieved from www.unctad.org/fdistatistics.
- Union Nation Conference Trade and Development (UNCTAD) (1995-2023). *Handbook of International Trade and Development Statistics 1994-2023*. New York: UN Publications. (www.UNCTAD.Org)
- WTO ITC UNCTAD, World Tariff Profiles 2022, PP: 8-25; Download the data: www.wto.org/statistics
- Union Nation Development Plan (UNDP) (2022-23). *Human Development Report (HDR)*.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endow.
- World Bank (2001). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*, New York: Oxford University Press.
- World Bank (2023). *World Development Indicators Database 1998- 2022*. WB, www.worldbank.org/Data/...
- World Trade Organization (WTO) (2019-23). *World Trade Report 2019-23* (<http://www.wto.Org>).
- World Trade Organization (WTO) (2020-23).